

İçindekiler Tablosu

<u>Giriş</u>	2
<u>1. Günümüzde Bayadistan: Coğrafya, Nüfus</u>	2
1.1. Bayadistan'daki Türklerin Kökenleri ve Yerleşim Yerleri	4
1.2. Bayat ve Halaç Kavimlerinin Köyleri	4
<u>2. Bölgenin Tarihi Üzerine Bazı Açıklamalar</u>	6
2.1. Bölgenin Türk Yerleşimi Başlangıcında ve İslâm Orta Çağı Boyunca Durumu	7
2.2. İlhanlılar Döneminden Kaynaklar	8
2.3. 15 ve 18. Asırlar Arasında Bölge	10
<u>3. Irak-ı Acem'deki Türk Kavimleri</u>	10
3.1. Bayat	11
3.2. Afşar	12
3.3. Halaç	13
3.4. Şahseven	14
3.5. Daha Küçük Gruplar ve Alt Kavimler	14
<u>4. Bayadistan Üzerine Çağdaş Kaynaklar</u>	15
<u>5. Güneyden Efsanevi Dönüş</u>	17
<u>Sonuç</u>	18
<u>Dipnotlar</u>	21
<u>Kaynaklar</u>	23

Dr. Christiane BULUT

Mainz Üniversitesi Institute of Oriental Studies / Almanya

Giriş

Bayadistan ilk bakışta, Batı İran'da Hemedan ve Save arasındaki dağlık bölgede bulunan, Türkçenin konuşulduğu oldukça sınırlı bir bölge gibi görünebilir. Ama sözlü geleneklere göre bu bölgenin yerel nüfusu, İran'daki en önemli Türk kavimlerinin ilginç bir karışımını ortaya koymaktadır. Bu bölgedeki yerleşik halkın çoğunluğu, yerleşim yerleri düzgün bir biçimde ayrılan ünlü Afşar, Bayat veya Halaç kavimlerine mensuptur. Ayrıca Şahseven ittifakının göçmen alt kavimleri ve isimleri sonradan verilecek olan kimi daha az bilinen Türk kavimleri, geleneksel olarak Bayadistan bölgesinin yazlık meralarına düzenli bir biçimde gitmektedir.

1. Günümüzde Bayadistan: Coğrafya, Nüfus

Resmî İran terminolojisine göre günümüzde, merkez vilayetteki Save'nin ilçesinde bulunan dört bölgeden biri Kuh-pâye Bayât ismini taşımaktadır.

Diğer yandan yerel nüfusun şivesel kullanımında eski Türk kavminin ismi Manflaqe-ye Bayât veya Bayadistan,¹ açık şekliyle 'Bayat diyarı' olarak adlandırılan daha geniş bir bölgeye karşılık gelir. Nevberan'ın alt bölgesi etrafında yer alan Kuh-pâye Bayât'ın idarî birimi Bayadistan'ın en geniş bölümünü oluşturur. Öte yandan yörenin Türkçe konuşan halkı için; Bayadistan, doğuda Hemedan vilayetinin bir kısmını ve kuzeyde Kazvin vilayetinin Kharaqan dağlık alanını içine alacak biçimde daha geniş bir coğrafyaya uzanır.

Bölgenin merkezi Save'den Karafs'a, batıya doğru uzanan Mazdağan nehri (boyları 35°/enlemi 49°-51° arasında) boyunca yayılan, yüksekliği 1500 ile 2000 metreye varan uzun dağlık bir vadiyi içerir. Kuzeybatının en ucundaki Kûh-e Kharaqan'a² doğru yayılan 3000 metre yüksekliğindeki sıradağlar bölgenin kuzey sınırını oluşturur. Güney tarafında ise bölge, içerisinde Kûh-e Paşalu, Kızıl Dağ ve Kûh-e Dârsu bulunan daha alçak sıradağlar vasıtasıyla Mazdağan³ ırmağı veya Rıza Çayı'na paralel akan Kara Su'dan ayrılır.

Bayadistan'ın ve ona komşu bölgelerin nüfusu büyük oranda yerleşik Türk çiftçileri ve büyükbaş hayvan üreticilerinden oluşur. Nüfusun tümü 'Şii' mezhebindedir. Köylüler kendi tüketimleri için ekin, üzüm, ceviz ve aynı zamanda bazı meyve ve sebzeleri yetiştirir. Çiftlik hayvanlarının üretimi oldukça yaygındır. Dağ otlaklarında veya yaylalarda, yetiştiriciler koyun ve keçileri tercih ederken, vadilerdeki yerleşik köylüler boynuzlu sığırları barındırırlar. Endüstri oldukça sınırlıdır. Geçmişin en önemli gelir kaynakları olarak tahmin edilen halı dokumacılığı ve doğal boya üreticiliği günümüzde hemen hemen bütünüyle terk edilmiştir.

İran'ın diğer birçok bölgesindeki gibi şehirleşme hızla gelişmektedir. Son elli yıl boyunca pek çok insan köylerini ve geleneksel yaşam tarzlarını terk etmekte ve Kum, Kazvin veya Save gibi şehir merkezlerine yerleşmektedir. Aynı zamanda birçok köylü başkent Tahran'a göç etmektedir.

Günümüzde isimleri hâlâ haritalarda yer bulan bazı köyler gerçekte terk edilmiştir. Bazı köylerde ise sadece birkaç aile veya bazı yaşlı kimseler kalmıştır. Birçok yaşlı insan, şehirlerdeki uzun çalışma hayatından sonra yaşamlarını sürdürmek üzere, emekli aylıkları veya tasarrufları ile köylere çekilmektedir. Bunun yanında yaz tatillerinde ebeveynleri ile birlikte üç dört ay geçirmek için her yıl hoş bir dağ iklimine sahip köylere

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

giden bir nüfus da mevcuttur. Fakat bu iki grubun da köy faaliyetlerine tam anlamıyla katıldıklarından bahsetmek zordur.

İnsan kaynaklarındaki bu düşüş köy topluluğu için ciddî sorunlara neden olmaktadır. Birçok yerde karmaşık sulama sistemi senelerdir ihmal edilmiş ve günümüzde çökme noktasına gelmiştir. 1960'lardaki toprak reformundan sonra çiftçiler, göçebe veya yarı göçebe komşu kavimlerin yazlık mera olarak kullandığı aşağı dağlık bölgeleri, ekip biçmeye başlamışlardı. Bu durum geleneksel olarak, sabit senelik bir meblağ karşılığı otlak yerlerinin haklarını satın almaya yetkisi bulunan koyun üreticileri ile çatışmalara sebep olmuştur. Bu günlerde çoğu köy, ancak ekinlerin Temmuz ayında aşağı dağ yamaçlarındaki ekilip biçilen alanlara götürülmesinden sonra çobanları kabul ediyor. Yaygın ve yoğun ziraatçılık ile iyi otlak yerleri bulma mücadelesi ve ayrıca sürülerin yaz otlakları yani yaylalar ile kışlaklar arasında geleneksel olarak taşınması yönteminin terk edilmesi, bugün dağ meralarında belirsiz bir eko sisteme yol açmaktadır.⁴

Elbette bu değişim süreçleri çevre ile sınırlı değildir. Bayadistan'ın oldukça geniş bir kısmı İslâm Ortaçağı boyunca aşağıda belirtileceği gibi kısmen stratejik ve politik bir öneme sahipken, Batı İran dağlarındaki uzak bir tarım bölgesi olması nedeniyle, asırlar önce büyük olasılıkla kısmî bir tecride maruz kalmıştı. Burada genel olarak yollar veya diğer ulaşım ve haberleşme sistemleri mevcut değildi. Hatta Schindler 19. yüzyılın sonuna doğru Batı İran'a seyahat ettiği zaman, Hemedan'dan Save'ye doğru uzanan ve Mazdağan'dan geçen eski, geniş anayol bile hemen hemen belirsiz, tozla kaplı ve yolcular için barınma olanakları bulunmayan bir yoldu. Schindler'in tasvirleri 18 ve 19. asırlar boyunca bölgeye uğramış gezginlerin anlatılarıyla tam anlamıyla örtüşmektedir. Bu gezginler aynı zamanda bu yöredeki birçok köyün yok edildiğinden veya terk edildiğinden bahsetmektedir. Kısacası birçok bakımdan bütün bir bölge onların zihninde harap bir izlenim bırakmıştı denilebilir.

Save'den çıkan ve Nevberan ile Dökhân üzerinden Hemedan'a ulaşan çok eski yol altmış yıl önce asfaltlandı. Rotası aşağı yukarı Mazdağan nehrini takip eden ve Bayadistan'ın merkez köylerini Nevberan ile birleştiren ana yol ise sadece beş veya altı sene önce inşa edildi. Elektrik, Saman gibi daha geniş köylere 1973 senesinde ulaşmasına rağmen çoğu küçük köyler 1979 yılındaki İslâmî devrimin sonrasına kadar bile bu donanımına sahip değildi.

Şurası açık ki sözgelimi şehirleşmeyle başlayan ve devam etmekte olan değişim süreçleri; çevre değişiklikleri ve genel olarak hayatın çağdaşlaşması, kitle iletişim araçlarının artan etkisi ve diğer faktörler de köylerin kültürel yapılarını oldukça değiştirmektedir. Asırlardır bölgede gelişmekte olan daha ikinci derecedeki Türk şiveleri fevkalâde güçlü bir tesiri olan İran resmî diline, belki yirmi veya otuz sene daha karşı koyabilecek ama sonunda dille birlikte bölgenin Türk karakteri, yerel gelenekleri ve folkloru da yok olacaktır.

Tüm bunlara rağmen Türkçe günümüzde yaygın bir biçimde konuşulmaktadır. Altmış yaşının üzerinde olanlar arasında Türkçe evdeki günlük konuşmaların dilidir. Erkekler İran dilini de konuşurlarken, bu kuşağın kadınlarının çoğu medyanın etkisi ve şehirli yakınları ile kurulan bağlantılar nedeniyle İran dilinin bazı sınırlı ve genellikle pasif komutlarını almalarına rağmen, tek dilli olup sadece Türkçe bilmektedirler. Yaşlı kuşağın büyüme evresinde, İran dilinin bölgedeki etkisi oldukça düşüktü. Gelişmemiş ulaşım sistemi bölgedeki şehir merkezleri ile kurulması muhtemel yakın iletişimlerini engelliyordu. İlavaten, yörede devlet okulları bulunmadığından eğitim dili Türkçeydi. Çoğunlukla

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

köylerin Türkçe konuşan mollası çocuklara Arap alfabesini ve Kuran'dan bazı ayetleri öğretirdi. Aynı zamanda, çocuklar onun sayesinde Şiî bir Müslümanın temel ahlâkî ve dinî sorumluluklarına aşına oldular. Bu suretle, okullar bile İran'ın resmî dilinin kullanımını teşvik etmemekteydi.

Otuz ile altmış yaş arasındaki kuşağın çoğunluğu iki dillidir. Bu kuşağın temsilcileri Türkçe konuşulan bir geçmiş ile büyümekte ve İran dilini yaşamlarının ilerleyen safhalarında, okulda öğrenmektedirler. Bunlar ebeveynleri, yaşlı yakınları ve komşuları ile Türkçe konuşurken, hemen hemen tamamı çocuklarıyla İran dili ile anlaşmaktadır. Bu durum, hükümetin özel hayatı dahi içine alacak bir biçimde Türkçe kullanımını sınırlandırmaya yönelik baskılarından ziyade ebeveynlerin düşünüp taşınarak aldıkları bir kararın sonucudur. Çünkü bu kişilerin birçoğu, çocukların okuldaki derslerini takip edebilmeleri ve hayatlarında başarılı olabilmeleri için İran diline adamakıllı hakim olmaları gerektiğini düşünmekte ve bu bağlamda Türk dili kullanımının bir dezavantaj olmasından korkmaktadır.

Dolayısıyla, otuz yaşın altındaki genç kuşakta zayıf bir Türkçe hakimiyetine sahip, tek dilli ve Farsça konuşan oldukça fazla kimseye rastlamaktayız. Ortalama olarak, anadili Türkçeyi en azından evlerinde kullanmaya bilinçli bir biçimde karar veren çok az sayıda aile mevcuttur. Bu belki de bu bölgedeki Türk nüfus arasında güçlü bir etnik ve dilsel kimliğin bulunmaması ile alakalıdır. Yazı dilinin⁵ çok uzun bir geleneğe sahip olduğu ve dahası İran Türklerinin himayesi altında, bölgesel ve bölgelerarası iletişim aracı konumuna erişen Azeri Türkçesinin Tebriz lehçesini konuşanlardan farklı olarak, Bayadistan'daki Türk nüfusu Türklüklerine ilişkin hemen hemen hiçbir farklılık sergilememektedir. Dolayısıyla, Bayadistan'ın ve komşu yörelerin yerel Türk lehçeleri sınırlı bir prestije sahiptir.

Özellikle genç kuşak yerel lehçeyi "gerçek dil" -sözelimi bütün İran'da konuşulan ve anlaşılan Tebriz Azerî dili- olarak bile değerlendirmemektedir. Dolayısıyla ondan vazgeçmemek için neden uğraşmaya gerek duyulsun ki?

Bütün bunların sonucu olarak, temelde sadece orta ve yaşlı kuşaklar, bölgesel Türkçe biçimlerinin aşınmasına ve yerel kültürün çöküşüne kederlenmektedir. Pek çok yaşlı insan halk hikayelerinin ve yerel geleneklerin tükenmez bir kaynağıdır. Kimileri Türkçe yazılı kaynaklara ulaşabilmekte ve Azerî kitapları (özellikle Şehriyâr çok popüler) ile Köroğlu Destanı gibi eski efsanelerin ve halk şarkılarının yer aldığı kasetleri bulundurmaktadır. Birçoğu yerel halk şarkılarını -örneğin Marağ'e'deki ünlü yöresel aşık Tilim Han- toplamaktadır.

1.1. Bayadistan'daki Türklerin Kökenleri ve Yerleşim Yerleri

Bayadistan'ın merkezindeki yerleşik nüfus temelde iki farklı kavime, Bayat ve Halaç Türklerine mensuptur. Bu kavimler değişik köylerde bulunmakta ve her köylü köyünün hangi kavmin yerleşim alanında bulunduğunu kesin olarak bilmektedir. Halaç ve Bayat kavimlerinde bey veya han isimleri ile nitelendirilen birçok lider vardır. Halaç kavminden Cafer Kaimi Bey'in ve Bayat'tan merhum Mirza 'Alî 'âcibî Han'ın ve onun oğulları Kahraman Han ile Kâm-rân Han'ın unvanları bu terimlere örnek olarak gösterilebilir. Çoğunlukla bölgenin geniş topraklarının sahipleri olan beylerin etkisi 1963'teki toprak reformundan sonra anlamlı bir biçimde azalmıştır.

1.2. Bayat ve Halaç Kavimlerinin Köyleri

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Bayat veya Halaç kavimlerinin köy isimlerini alfabetik bir şekilde aşağıda listeleyeceğiz. Listemiz, ilgili kavimlere ait olduğu kesin olarak bilinen köylerin isimlerini içermektedir. İsmi vurgulanmayan diğer köyler bulunabilir. Aynı zamanda tamamıyla terk edilmiş Halaç'ın Küleqan'ı ve geriye sadece 17 hanenin kaldığı Bayat'ın Sar Sofla'sı gibi bölgeler kesinlikle bulunmaktadır. Buna rağmen liste gözlemlenmiş yerleşim bölgelerinin taslaklarını kısmen güvenilir bir biçimde resmetmektedir.

Bütün kayıtlar Razmârâ'nın ve Adamec'in⁶ hecelemeleriyle ve Hemedan vilayetinin oldukça detaylı bir haritasındaki isimlerle karşılaştırılmıştır. Mülakat yapılan kişilerin telaffuzları ile Razmârâ'nın uyarlamaları ve Hemedan haritası uyumsuzluğa düştüğünde, köy isimlerini resmi imlâ kayıtlarına göre alıntıyla parantez içerisinde göstereceğiz.

Uyarlama üzerine not: Türkçe kayıtların uyarlaması şimdi belirtilecek olan istisnalar hariç Türk Latin alfabesi baz alınarak gerçekleştirilmiştir: Bölgedeki Türkçe biçimleri, birçok bakımdan Farsçadaki kısa /a/ çeşitlemelerine karşılık gelen, öne konulabilen ek bir sesli harf [æ] barındırır. Özel olarak ahenklendirilen /k/ sesi sırasıyla [q] veya [x] biçiminde, gırtlaktan gelen firikatif [V] sesi ise [ğ] şeklinde çevrilmektedir. Son olarak İran dilinin [dj] sesi /j/ olarak uyarlanmaktadır.⁷

Bu iki kavmin yerleşim yerleri tipik bir dağılım sergilemektedir. Şöyle ki Halaç bölgenin kuzey sınırını belirleyen dağlık bir alanda bulunmaktayken, Bayat, vadinin aşağı kısımlarını kaplar.

Ayrıca coğrafî terminolojinin Bayat ve Halaç kullanımları arasında ilginç bir farklılık vardır. Buna göre, Bayatlar Aşağı Bayat diye isimlendirdikleri Mazdağan nehri civarındaki bölge ile Yukarı Bayat diye isimlendirdikleri dağların yüksek yamaçları arasında bir ayrım yaparlar. Bütün Halaç yerleşim yerleri dağların yükseklerinde bulunduğundan, Bayatlar kendilerinin Aşağı Bayat, Halaçların ise Yukarı Bayat'ta yaşadığını iddia eder. Bunun tam tersine Halaçlar Yukarı Bayat terimini kullanmaz ve bunun yerine kendi yerleşim alanlarını Halaç diye isimlendirir.

Aslında, yeni gelen başarılı bir grubun sulak bölgelerdeki verimli düz alanları ele geçirdiği ve daha önceleri bu bölgede ikamet eden kimselerin dağlara çekildiği klasik tarihsel süreç ile var olan durum karşılaştırılabilir. Elbette bu klasik süreçte fethedenler kendi kavimlerinin ismini bütün bir bölgeye verecektir. Fakat, her ne kadar cazip olsa da, bu tarz değerlendirmeler oldukça spekülatiftir. Bu zamana kadar bölgede bu şekilde bir gelişme olduğuna dair kısıtlı tarihsel kanıta sahibiz.

Bayat'daki sözlü gelenek farklı bir anavatanın varlığını ima eder görünmektedir. Bayatlar, atalarının çok uzun olmayan bir süre önce Şiraz veya İsfahan civarındaki bir yerden Bayadistan'a geldiğinden söz ederler. Fars vilayetinden çıkış hikayesinin, ana temaları birbirine oldukça benzeyen farklı versiyonları bulunmaktadır. Pek çok Bayatlı kendilerinin bir zamanlar Kaşgay'ın bir parçası olduklarını iddia eder. Bazı sözlü inanışlarda iki yüz yıldan daha uzun bir zaman önce şimdiki yerleşim yerlerine sürüldükleri vurgulanmaktadır. Bazı kişiler ise şimdiki ikametgahlarına, Kaşgay ittifakının bir diğer alt kabilesini oluşturmuş olan Halaç ile birlikte vardıklarını belirtmektedir. Halacın göçü hakkında hiçbir şey bilmediğini söyleyen insanlar da mevcuttur. Aynı zamanda Bayat'a, Bayat ve Halaç halkının yerlerinden sürülmelerini Zendli Lutf Ali Han (ölümü 1779) ve Kaçarlar arasındaki çatışma ile bir biçimde ilişkilendiren yaygın bir gelenek bulunmaktadır. Bayatlar der ki bu çatışmada Kaşgay ittifakının bazı Türk kavimleri, Zender tarafında yer almış ve onların ordusu için yük beygiri ile teçhizat

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

sağlamıştı. Kaçar savaşı kazanıp gücü eline aldıktan sonra ise Zend hanedanını destekleyenler cezalandırılmış ve kuzeye göç etmeye zorlanmıştı.

Bu hikayenin Halaçlar arasında kabul gördüğünü söylemek zordur. Fakat kimi Halaçlar da atalarının güneyden geldiğini belirtmekte ve kökenlerini İsfahan veya Şiraz bölgesine bağlayan, belirsiz de olsa kimi hatıralarını dile getirmektedir.

Bayadistan halkından bölgedeki komşu Türk kavimlerini sıralaması istenirse, Afşar akla gelen ilk isim olur. Afşar'ın yerleşim yeri Kara Su boyunca Bayadistan'ın güneyindedir. Aynı bölgedeki Bayat ve Halaç kavimleri gibi Afşarlar da çoğunlukla yerleşik bir hayat sürdürmektedir.

Aynı zamanda komşu bölgelerde, yazı Bayadistan'ın dağ otlaklarında, yani yaylalarda geçiren yarı göçmen Türk kavimleri bulunmaktadır. Bu kavimler, köylerin beylerinin yani liderlerinin veya arbâb diye isimlendirilen toprak sahiplerinin senelik olarak aldığı bir yekünü otlatma hakkı olarak öderler. Geçmişte, kavmin bütün üyeleri yaz boyunca otlaklarda kamp kurarken, bugün bazıları çobanlar göndererek otlaklardaki sürülerinin bakımını sağlıyor. Oysa kavimler, Bayadistan yaylalarına sık sık gittikleri dönemde, tamamıyla göçmen bir hayat sürdürmekte (çadır-neşin) ve kışlarını Save çevresindeki ılık ovalarda geçirmektedirler.

Şahseven münakaşa götürmez bir biçimde en tesirli göçmen kavimdir. Mülakatlar sırasında Sulluz (veya Sulduz), Karagözlü, Karakoyunlu, Qutolu ve Yarıcanlı (veya Yarıcanlı, Adamec'de Yarıcanlı olarak geçmektedir)⁸ gibi daha küçük gruplara yapılan göndermeler, çoğu zaman belli bir derecede kafa karıştırıcıdır. Mülakat yapılan kişilerin bir kısmı, bu grupları Şahseven veya Afşar'ın alt boyları olarak nitelendirirken, diğerleri onların farklı bir kavime (il) işaret ettiğini belirtmektedir.

Dahası, birçok yaşlı insan, babalarının kendilerine anlattığı Saman civarındaki Karahan dağlarının Salsalduz veya Salanduz tepesinde bir şatoyu kale olarak kullanmış Salar ismindeki bir eşkiya halkı duymuştur. Rıza Şah saldırıya geçip en sonunda 1920'lerde galip gelene kadar, Salar isimli bu eşkiya grup düzenli bir biçimde bölgedeki köylere baskınlar yapmış, değerli eşyaları veya stokları çalmış ve köy halkına şantaj yapmıştı.

Bayadistan hakkında bildiklerimizi özetleyelim. Bölge ve çevresi ağırlıklı olarak Türklerden oluşmaktadır. Yerleşik Türk nüfusu Bayat, Halaç ve Afşar kavimlerine tâbi olduğunu belirtir. Ayrıca, Bayadistan'ın yaz meralarına geleneksel olarak sık sık giden altı tane farklı alt kavim mevcuttur. Bunlar Şahseven, Sulduz, Karagözlü, Karakoyunlu, Qutolu ve Yarıcanlı boylarıdır. Bir de Salar ismi ile bilinen bir grup eşkiya vardır.

Mevcut durum, genel olarak Bayadistan bölgesinin, özel olarak ilgili kavimlerin yerleşim tarihi hakkında birçok soru ortaya çıkarmaktadır. Ne zaman Türkler batı İran'ın bu bölgesine yerleşmeye başladılar? Bölgede bugün var olan kavimlerin isimleri veya tarihleri hakkında ne biliyoruz?

2. Bölgenin Tarihi Üzerine Bazı Açıklamalar

Tarih yazımı temelde siyasî merkezlerin gelişimleriyle uğraştığından, uzak kırsal bölgeler üzerine bilgi sağlamanın zorluğu kolayca tahmin edilebilir. Günümüzün siyasal ve sosyal güç odakları dikkate alındığında, Bayadistan tam anlamıyla unutulmuş ve ilgisizliğe terk edilmiş bir bölgeyi temsil etmektedir. Fakat göreceğimiz gibi, tarihsel bakış farklı bir

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

resim ortaya koymaktadır. Tartışmasız bu vakanın tarihsel olarak araştırılması tarihin yeniden inşa projesidir. Elbette bu proje temelde, Hemedan (eski siyasal merkez) ve Save şehirleri gibi daha önemli merkezleri, ülkeyi baştan başa geçen ünlü ticaret rotalarının tasvirlerini ve asırlardır bölgede yerleşmiş bulunan Türk kavimlerinin isimlerini içeren, yazılı tarihsel kaynaklara dayanmalıdır. Seyahat kitapları ve benzer kitaplar da dikkatle seçtikleri ve kullandıkları taktirde bazı bilgiler sağlayabilir.

2.1. Bölgenin Türk Yerleşimi Başlangıcında ve İslâm Orta Çağı Boyunca Durumu

Abbasiler rakibi Emevîleri yendiği zaman halifeliğin yerini Suriye'den Mezopotamya'ya taşıdı. Dicle nehrinin kenarında kurulan yeni ikametgah Bağdat, Sasanilerin eski kış başkentinin sadece birkaç mil yukarısındaydı. Burada Araplar, Sasaniler zamanından kalan idarî sistemin büyük bir bölümünü miras olarak alıp İran vilayetlerinin eski sınırlarla ayrılma biçimini temelde olduğu gibi bıraktılar. Antik Media'nın ismi al-Jibâl, yani dağlar bölgesi oldu. Ortaçağ'ın sonraki dönemlerinde ve özellikle Selçuklular zamanında bu vilayet Irak-ı Acem veya Fars Irak'ı olarak anıldı.

Hacca gidişi ve ticareti teşvik etmeye çalışan Abbasiler, İran'ı çevreleyen eski anayolları ve kullanımını da benimsemişlerdi. En önemli anayol, Bağdat'dan başlayarak °ulwân'da Jibal vilayetine girerdi ve burayı diyagonal bir biçimde geçerek Kermanşah, Hemedan, Mazdağan, Save ve Rey'e doğru gitmekte, son olarak buralardan da Horasan'a devam etmekteydi. Hemedan'dan Save'ye bu yolun kolları, güneyde İsfahan'a, kuzeyde ise Hemedan'dan başlayıp (yerleşimi İlhanlılar döneminde gerçekleşen) Sultaniye ve Zencan boyunca Azerbaycan'a ulaşmakta, veyahut Save'den çıkıp Kazvin ile Sultaniye üzerinden kuzeye gitmekteydi.

Bütün bunlardan dolayı, Hemedan ve Save arasındaki bölge Ortaçağ boyunca, Jibâl vilayetinin tam kalbinde bulunmaktaydı. Ayrıca bu bölge, İran'ı Batı'dan Doğu'ya, yani Irak'dan Horasan'a, baştan başa geçen ünlü İpek Yolu'nun üzerinde yer almaktaydı. Dolayısıyla, bölge hakkındaki tarih, coğrafya veya seyahatname çalışmaları gibi devamlı birbirine bağlı kaynakları, İran'daki İslâmî yönetimin başlangıcından bugüne dek bulabilmemiz hiç şaşırtıcı değildir. İslâm coğrafyacı ve tarihçilerin ilgili çalışmaları, M.S.9. yüzyıla kadar geri gitmektedir.⁹

İran ve Jibâl bölgesindeki düzenli Türk yerleşiminin, Selçuklular liderliğinde 11. asırda Batı'ya doğru ilerleyen Oğuz kavimleri ile başladığı hususunda genel bir fikir birliği vardır. Türk kökenli belirli gruplar bölgeye çok daha önce gelmişti ama bunların akıbeti oldukça belirsizdir.

Sayıları oldukça fazla sözde Türk askeri kölesi, M.S. 7. asırda bile halifelerin hizmetinde bulunmuştu. M.S. 674 senesinde Emevi halifesi Muaviye Horasan'daki sefer için Ubeydullah bin Ziyad'ı yetkili kılmıştı. Sefer sonucunda bin Ziyad'ın ganimeti bir bölümü Basra yakınlarına yerleştirilen 2,000 Türk askeriydi. M.S. 750 dolaylarında Horasan idarecisi, Türkistan'dan Irak'a birçok bölgeden senelik olarak zorla toplanan 2,000 kişilik Türk asker grubunu gönderdi. Türk birliklerine duyulan ihtiyaç oldukça hatırı sayılır olmalıydı. Çünkü bir sene içinde M.S. 755 yılında 20,000 Türk ğilmân'ı Irak'a geldi.¹⁰

Abbasiler zamanında ve özellikle Memun ve Mutasım yönetimi altında Türk askeri köleleri Abbasi ordusunda önemli bir rol oynamaya başladı. Basralı ünlü Arap yazar Cahiz Risâla fî manâqib at-Turk wa 'âmmat ğund al-hilâfa'sında Türklerin askerî kalitelerini övmektedir.¹¹

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Öte yandan, halifelerin hizmetinde siyasal bir varlık oluşturmadıkları için, bu birliklerin tarihsel gelişmelere tesiri oldukça kısıtlıdır. Bunun nedeni onların sivil nüfuzdan ayrı olarak garnizonlarda yaşaması ve bütün faaliyetlerinin büyük olasılıkla askerî hizmetle sınırlandırılmış olmasıdır. Abbasi halifeliğinin merkezî gücünün, 10. yüzyılda zayıflaması ile birlikte fiilen bağımsız birçok prenslikler ortaya çıktı. Samaniler gibi pek çoğu, yeniden Türk birliklerinin hizmetini tercih etti. Bazı Türk komutanlar güçlerini genişletmede başarılı olup çeşitli yerel hanedanlıklar kurdu. Selçukluların İran'ı işgal etmesinden bir asır önce, başkenti Rey olan Büveyhîler hanedanının orduda yüksek mevkilere ulaşmış Türk komutanları, Hemedan vilayetini kontrol etmekteydi.¹²

İran, Irak ve Anadolu'daki Türk yerleşiminin tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Selçuklu işgali M.S. 1029 dolaylarında Jibâl vilayetine ulaştı. O sene Hemedan, Guz Türkmenleri tarafından talan edildi ve en sonunda 1042 senesinde Selçuklu İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.¹³

Büyük Selçuklular döneminde, Hemedan özel bir öneme sahipti (Spuler 1952: 125) çünkü Bağdat'a uzanan hayatî istikameti kontrol etmekteydi. Dolayısıyla burası, takip eden on yıllar boyunca Selçukluların Bağdat'a uzanışlarının son kalesini teşkil etti.

1055 senesinde, Selçuklu prensi Tuğrul Bey Bağdat'ı fethetti. İslâm tarihinde ilk defa, bir Türk lideri, (Sünnî değerleriyle) halifeliğin koruyuculuğunu yapan anlamına gelen sultan unvanını almaya hak kazandı. 11. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Selçukluların gücü jibâl bölgesine yöneldi ve burada bulunan Rey başkent oldu. Selçuklular ayrıca Abbasi halifesinin de ikamet ettiği Irak'ı yönetti. "İki Irak'ın Sultanı" unvanını aldıkları zaman Iraklardan ikincisi pek kısa bir zaman içinde Jibâl vilayeti manasında anlaşılmaya başlandı. Selçuk hakimiyetindeki dönemden itibaren Jibâl, Irak-ı Acem veya Fars Irak'ı isimleriyle anıldı. 12. asır boyunca Irak-ı Acem'in Selçuklu idarecileri Irak Selçukluları unvanını benimsedi.

Irak Selçuklularının saltanatı döneminde, artık Irak-ı Acem'in politik merkezi olan Hemedan şehri ve çevresi, hem ekonomik hem de kültürel anlamda yeni bir uyanış ve canlanma dönemine girdi.¹⁴

2.2. İlhanlılar Döneminden Kaynaklar

1221 senesinde, Moğollar Fars Irak'ını istila etti ve Hemedan'ın kuzeyindeki Sultaniye'de yeni bir başkent kurarak, eski merkezlerin çoğunu yerle bir etti. Moğolların işgali Türklerin yeni bir göç dalgasını da beraberinde getirdi. Bu göçmenlerin bir kısmı değişen güç odaklarından dolayı yerinden olan mülteciler, diğer kısmı ise Moğol birliklerinin bir bölümünü oluşturan Türk askerlerden oluşuyordu. İlerleyen yüzyıllarda bölge, M.S. 1335'e kadar İlhanlıların ve Celâyirlerin oluşturduğu Türk-Moğol İmparatorluklarının bir parçasıydı. İlhanlılar hakimiyetinde Hemedan bölgesi geçmiş öneminin bir kısmını yeniden kazandı. Moğol tarihçi Reşidüddin M.S. 1247'de Hemedan'da doğdu ve Abaka Han da 1282'de aynı yerde öldü.

Ortaçağ'daki Jibâl veya Irak-ı Acem yöreleriyle ilgili çok sayıda çağdaş Arap veya Fars kaynağı bulunmasına rağmen¹⁵ nüfusun etnik özellikleriyle ilgili hemen hemen hiçbir bilgi mevcut değildir. Çoğu yazar, önemli binaların ve yeryüzü şekillerinin ayrıntılı tasvirlerini verir. Diğerleri ise, evcil hayvanların sayısı, ürün miktarı ve benzeri bilgileri kullanarak vergilendirme sistemine veya vergi kayıtlarına odaklanmaktadır. Kimi ender örneklerde ise kaynaklar yerel nüfusun görünüşüne veya takip ettiği İslâmî mezhebe gönderme

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

yapmaktadır.

Reşidüddin'in meşhur çalışması, Türklerin efsanevi tarihi üzerine değerli malzemeler içermektedir. Ama sözlü bozkır geleneklerini derleyen ve sistemleştiren Reşidüddin, İlhanlılar dönemindeki Türk kavimlerinin yerleşim yerleri hakkında, bir bilgi sunmamaktadır.

Irak-ı Acem'in İlhanlılar dönemindeki durumuna ilişkin en detaylı kaynaklardan biri 1340 yılında yazılmış Nuzhat al Qulub'dur.¹⁶ Kazvin bestekarı Hamdullâh, İlhanlı Ebu Said yönetiminde devlet muhasebecisi (Mustawfî) olarak hizmet etmekte ve dolayısıyla her türden vergi kayıtlarına ve resmî belgelere ulaşabilmekteydi. Yazarlar, Hamdullâh'ın kati tasvirlerine asırlardır itimat etmekte ve erken 20. yüzyıl kaynaklarının birçoğu, onu bu konuda tek mevcut otorite olarak aktarmaktadır.

Le Strange, Irak-ı Acem'in Ortaçağ haritasını, temelde Mustawfî'den alınan coğrafi veriler üzerine kurar (Le Strange 1930: Jibâl ve Jilân bölgeleri). Bu haritadaki eski yer isimlerinin birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bizim konumuz olan bölgenin kuzey doğusundaki dağlık alan "iki Kharrâqân" olarak isimlendirilir ve kırk köyden oluşur.¹⁷ Burası Kharrâqân'ın üç bölgesine karşılık gelmektedir, Razmârâ'da ifadesini bulan şekliyle sırasıyla: Kharrâqân-e Save, Kharrâqân-e şarqî ve Kharrâqân-e gharbî (hicri 1327: harita numarası 1). Mustawfî'nin metninde Sâ mân köyüne dair yapılan göndermeler bölgenin günümüzdeki tasviri gibidir: "Kharrâqân bölgesindeki geniş köyün ismi, dağdan gelen ırmağı ile aynı isimdedir. Köyü geçtikten sonra ırmak Muzdağan nehrine (yani daha önce zikredilen Mazdağan/halk dilinde ise Mæzlæğan nehri) katılır ve Save'nin aşağısına akar. Ürünler buğday, üzüm ve bir miktar meyvedir."¹⁸ Günümüzde küçük bir köye dönüşmüş olan Mazdağan, Mustawfî'nin zamanında "Dördüncü iklim içerisinde yaşayan orta ölçekte bir kasabaydı..." iklimi oldukça soğuktur. Buğday ve üzümler burada muhteşemdir, "Nüfusu Sünnîliğin Şafî mezhebindedir".¹⁹

Mustawfî düzenli bir biçimde geniş yerleşim yerlerindeki nüfusun hangi mezhebe bağlı bulunduğunu belirtir. Ondan aldığımız bilgiye göre, Şiîlik onun zamanında hala tamamıyla hakim değildi. Rey'de yaşayanlar Hanbeli ve Hemedan halkı Mutezile mezhebine bağlıyken; İsfahan, Save ve Kazvin gibi geniş şehirlerin nüfusu arasındaki en yaygın mezhep Şafilik olarak görülmektedir. Sözgelimi, Save'de yaşayanlar, "Sünnîliğin Şafî mezhebindedir ve inanç bakımından çok faaldirler ama çevre bölgelerin diğer köylerinde ikamet edenler Şiî mezhebindedir".²⁰

Maalesef, Mustawfî, var olduğu varsayılan ve karşılıklı etkileşim esnasında vurgulanan, etnik farklılıklar baz alınarak girilen ilişkiler hakkında yorum yapmaz. Yerel nüfusun ziraf endüstriye dayalı olduğu gerçeğinden hareketle onların en azından kısmen yerleşik bir yaşam sürdürdüğü çıkarsamasını yapabiliriz. İlginç bir açıklama Save'nin kuzeyindeki Sâu Bulâgh (Soğuk Bulaq, yani 'Soğuk Pınar') bölgesini işaret etmektedir: "Buranın halkı çoğunlukla göçmendir ve dinsel konulara ilgisizdir".²¹

Türk yerleşimlerine göndermeler, yalnızca pek çok yer isminden seçip ayrılarak çıkarılabilir. Soğuk Bulak, Kutluğ Baliğ, Sungurabad gibi yer isimleri bölgede Türk nüfusun varlığını göstermektedir. Diğer taraftan, yerleşim yeri isimlerinin zaman içerisinde tutarlılık sergilemesi sebebiyle, eski isimlerin bugünkü mevcudiyeti, yerel nüfusun sözünü ettiğimiz biçimdeki etnik farklılıklara dayalı ilişkileri hakkında, pek aydınlatıcı değildir.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Ortaçağ ve İlhanlılar dönemindeki Bayadistan'a günümüzde karşılık gelen bölgeye ilişkin dağınık bilgileri özetleyelim. Bölge, İran boyunca uzanan merkez anayollardan birinin üzerinde bulunmaktadır. Oldukça kalabalık bir nüfusa ve fevkalade su kaynaklarına sahiptir. Geçmişteki bazı kasabalar veya geniş yerleşim yerleri günümüzde önemsiz köylere indirgenmiş olmasına rağmen, eski yer isimlerinin birçoğu bugüne dek kalmıştır. Kırsal bölgelerin nüfusunu hem göçmenler hem de çiftçiler oluşturur. Şehirlerde yaşayanlar büyük oranda Sünnî mezhebine mensupken, bölge nüfusu Şîî mezhebine bağlıdır. Öte yandan, büyük bir olasılıkla Türk olan göçmenler, dinsel konulara oldukça ilgisiz görünmektedir.

Selçukluların gelişiyle, hem göçmen hem yerleşik Türklerin sayısında bir artış meydana gelmiş olmalıdır. Fakat kaynaklar, halkın sözünü ettiğimiz türdeki etnik ilişkilerine yönelik genelde çok kısıtlı alıntılar içermekte ve bölgeye yerleşen Türk kavimlerinin isimleriyle ilgili daha da az bilgi bulundurmaktadır.²²

2.3. 15 ve 18. Asırlar Arasında Bölge

14. asır sonundaki Timur döneminde, bölge üçüncü bir Türk göçü dalgasıyla karşılaştı. Türkler, Moğol birliklerinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve Anadolu'da Timur'un tarafında yer alan pek çok Türk kavmi sonraları İran'a yerleşmişti. 15. asır boyunca Hemedan bölgesinin bazı kısımları, önce Karakoyunlular, sonra da Doğu Anadolu, Irak,²³ Azerbaycan (Tebriz) ve Fars Irakı'na hakim olan Akkoyunlular tarafından idare edilmişti. Bu heterojen Türkmen ittifaklarından İran, Safevilerin eline geçti. Yönetimini Tebriz'de kuran Şah İsmail Hemedan vilayetini 1503 senesinde ele geçirdi. Şah Tahmasp (1524-1576) döneminde ise Kazvin, Safevi İmparatorluğu'nun yeni başkenti ve Fars Irakı da bir kere daha İran'daki siyasi faaliyetlerin merkezi oldu.

Osmanlı birlikleri, 16. yüzyıl boyunca pek çok kez Hemedan vilayetine kadar Batı İran'ı ele geçirdi. 1724'te Bağdat'ın Osmanlı valisi olan Ahmed Paşa, sekiz yıl sonra Nadir Şah tarafından çıkarılana kadar, Hemedan şehrine hakimdi.²⁴ Osmanlı ve Safevi sınırlarının oluşmasıyla Irak-ı Acem merkezi öneminin çoğunu kaybetti.

Afganlar 1722'de Fars Irakı'nı işgal edip bölgedeki yerleşimlerin birçoğunu yok etmişti ama Hemedan 1732'de tekrar İran'a bağlandı. 1789'da şehir, en sonunda Zendleri mağlup eden Kaçar Ağa Muhammed tarafından alındı.

Pek çok Türk kavminin Selçuklu zamanında yerleştiği, Irak-ı Acem'in güneyindeki İsfahan (ve Zend hanedanı yönetiminde Şiraz), 'Büyük Abbas' döneminden beri siyasi merkezdi. Kaçarlar döneminde Tahran yeni başkent oldu.

3. Irak-ı Acem'deki Türk Kavimleri

Selçuklu işgalinin hemen arifesinde, Oğuz veya Guz kavimleri nüfusunun büyük bir bölümü batıya doğru gitmişti. Hemen hemen bin yıl boyunca, Pehleviler 1930 yılında bütün İran'ın yönetimini ele geçirene kadar, Türk unsuru ülkenin siyasi tarihinde önemli bir rol oynamıştı. Yöneten hanedanların birçoğu, kendi kavimlerine mensup fertlerin desteğine güvenmiş ve Türk valiler ile askeri liderleri İran'ın tamamında göreve atamıştı. Çoğu kavim, kamu binalarının ve yollarının yapımı gibi kamu işlerinde veya hükümet projelerinde kendilerini kimi vergilerden ve iş gücü katılımından esirgeyen hakları kullanmaktaydı.²⁵ Geleneksel olarak askerlik göçmen kavimlerin vazife sahasıydı; savaş zamanlarında sabit miktardaki tam donanımlı askerî süvariye sağlamakla mükellef idiler.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Doğu Halifeliği'nin toprak fetihlerinde rol oynayan sonrasında da Irak, İran ve Anadolu'ya yerleşen bu Türk aşiret ve kavimlerinin isimleri hiç değilse bugüne dek yaşamıştır. Buna rağmen, Ortaçağ'dan 14. asra kadar yerleşim yerlerinin coğrafyası ve tarihi ise çağdaş kaynaklarda hayli belirsiz kalmıştır.

Ancak Akkoyunlu ve Safevi hükümdarlığı zamanından kalan kavimlerin akıbeti ile ilgili çok daha kesin bilgi bulunmaktadır. Ayrıca kaynaklar göstermektedir ki Timur döneminden sonra Türk göçlerinin istikameti değişmişti. Karakoyunlu, Akkoyunlu veya Kızılbaş gibi geniş ittifakların devrinde birçok kavim Anadolu, Suriye ve Irak olmak üzere Batı'dan İran'a geri döndü.

Bugün, Türk kavimleri bütün İran'a yayılmıştır ve bazıları sık sık ikametgahlarını değiştirmektedir. Göçmen toplulukların dağılımları ve yeniden gruplaşmalarında, İran yöneticileri etkin rol oynamaktadır. Şöyle ki bu yöneticiler sınırları güvence altına almak için kavimleri ülkenin uzak kısımlarına göndermektedir. Göçmenlik unsuru üzerinde kontrol sağlamak ve geniş kavimlerin gücünü bölmek için küçük gruplar ile alt kavimleri farklı yerleşim yerlerine göç etmeye zorlamaktadırlar. Diğer yandan, Şah İsmail ve Şah Abbas gibi liderler, farklı etnik unsurlardan oluşan ve temelde yöneten hanedana sadakatlerinin gözle görülür niteliği etrafında birleşen, pek çok heterojen konfederasyon yaratmıştır. Safevilerdeki Kızılbaş ve Kaçarlar dönemindeki Şahseven gibi Türk ittifakları geleneksel olarak rejimin askeri omurgasını teşkil etmekteydi.

Bölgedeki yerleşim süreçlerinin anlaşılması amacıyla, önemli hususları dikkate alarak isimleri günümüzde Bayadistan'da görülen kavimlerin tarihine ilişkin kısa bir teşhis sunacağız. İran'daki Türk kavimlerinin geçmişi oldukça karmaşıktır. İlgili kaynakların eksikliği, yerleşim tarihindeki boşluklar, İran boyunca birçok kavmin bozulup dağılması, kavimler ve alt kavimler arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkiler ve küçük birimlerin prestijli bir isim etrafında yeniden gruplaşması gibi nedenler bu karmaşıklığa sebep olarak gösterilebilir.

3.1. Bayat

Bu nedenlerden dolayı, günümüzde Bayadistan'da yaşayan Bayat, Afşar, Halaç ve Şahseven kavimlerinin geçmişleri bir hayli karmaşıktır.

Bayat'ın erken tarihi üzerine en detaylı çalışma bugün bile Sümer'in (1952)²⁶ yapıtıdır. Afşar gibi Bayat da Oğuz/Guz klanlarının Bozok grubuna tabiydi. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut ve 14. yüzyıl başında Camiü't-Tevarih'inde Reşiddün, onlardan 22 (veya 24) Guz kavminden (Oğuz qabilesi) biri olarak bahsetmektedir.

Çok büyük bir ihtimalle Bayatlar İran'a, 11. asırdaki Selçuklu fethinin arifesinde geldi. Irak'a yerleşmeleri de Osmanlı öncesine kadar ulaşır. 11. asrın ilk dönemlerinde Selçuklu Ak Sungur el-Buhârî'nin vekil komutanı ve temsilcisi olan Sungur'a verilen al-Bayâtî nisbası açık açık Bayat kavmine işaret etmektedir.²⁷ Mustawfi²⁸ ve diğerleri Arap Irak'ının bölgesel başkentini Bayât ismiyle anmaktadırlar.

Türk kavimlerinin İran'a 13 ve 14. asırlar boyunca yerleşimine ilişkin tarihsel kaynaklar genellikle kısıtlıdır. Öte yandan Schindler (1896: 50) Bayat üzerine bir kaynak aktarmakta ve buranın "13. yüzyıl başlarında Hürremabad ve Burucird'in kuzeyindeki bir bölgede yer aldığını" belirtmekte, aynı zamanda "şimdi bile hala oradalar" yorumunu yapmaktadır.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Çalışması İran ve Osmanlı tarih yazımına dayanan Sümer'e göre 14. yüzyılın başında Bayat, Anadolu'da, Suriye'deki Memlûk İmparatorluğu'nun sınırları üzerinde ve Irak'ta yaşayan, birçok gruplara dağılmıştı.

15. yüzyılın başlangıcında Memlûk hakimiyetinde Suriye'de yaşayan Bayat kavminin bazı kısımları, Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın tarafına kaçmıştı. Sonraki dönemde, konfederasyonun askeri yaşamına tam anlamıyla katılmamalarına rağmen, Akkoyunluların İran'ı işgalinde de görev almışlardı.²⁹

16. yüzyıl Osmanlı vergi kayıtları Anadolu'da bulunan dört değişik Bayat topluluğunun varlığını işaret etmektedir: Trablus ve Şam dolaylarında yaşayan Bayatlardan oluşan Halep Türkmenleri Bayadı, Maraş'da Bozok ulusları arasında, Yeni İl, Sivas ve Ankara'da bulunan Dulkadirli veya Şam Bayadı, Bozulus Bayatları³⁰ ve Kütahya'daki Bayat.

Son olarak, İran'daki Bayatlar üzerine tarihsel kaynaklar 16. asırdaki erken Safevi dönemini kapsamaktadır. O dönemde, İran'da ikamet eden üç Bayat alt grubu vardı.

1. Hemedan'ın güneydoğusundaki Kazzâz ve Girihrud'da bulunan Asıl (Ak) Bayatlar veya Ak Ulus: 10.000 obadılar ve bir olasılıkla Akkoyunlularla İran'a gelen Bayat grubunun bir parçasıdır. Şah Tahmasp saltanatı zamanında, Hemedan vilayetinin ve Osmanlı sınırındaki pek çok bölgenin valileri bu kabilenin liderlerinden gelmekteydi.
2. Horasan'daki, bir ihtimal Ulus Çağatay'dan Timur'un hizmetine gelen Kara Bayat veya Kara Ulus.
3. Dulkadirli veya Şam Bayatlarının bir parçası olan Kaçar Kabilesi Bayatları: Ak Bayatlarla benzer bir biçimde, Akkoyunlular zamanında Kızılbaş Kaçarlarla birlikte İran'a gelmiş ve Azerbaycan'daki Gence ve Barda yakınlarına yerleşmiş olmalıdır. 15. yüzyıl sonunda Gilani'nin Kazvin dışına çıkartılmasına katkıda bulunmuşlardı.³¹
4. Bir diğer grup oldukça erken bir dönemde Kuzistan'daki Afşarların civarına yerleşmiş görünüyor.³²

Fars el yazmalarına dayanarak,³³ bizim kısa bir özetini sunduğumuz İran'daki Bayatların tarihinin farklı bir versiyonunu vermektedir:

Bayatlar Cengiz Han'la birlikte Anadolu'ya gelmiş ve sonrasında Diyarbakır vilayetine yerleşmişti. Diyarbakır'dan Bağdat bölgesine hareket etmiş ve orada Şah Tahmasp tarafından Fars'a götürülene kadar ikamet etmişlerdi. Bayatın bir kolu Tahran yakınındaki Soğuk Bulak'a bir diğeri de Mazandaran'a gitti. II. Şah Abbas döneminde Bayat kavminin bazı grupları Horasan'a göç etmeye zorlandı.

3.2 Afşar

Bayat gibi Afşar da hem Kaşgarlı'nın hem de Reşidüddin'in sözünü ettiği orijinal Guz Türk kavimlerinden birisini temsil etmektedir. Günümüzde Afşarlar, Türkiye, İran ve Afganistan'da yaşamaktadır.

Kavmin ismi İran'da oldukça erken zamanlarda gözükmektedir. Henüz 12. yüzyılda Selçuklu tabiiyetindeki iki Afşarlı Kuzistan'da vali olarak görev almış ve sonrasında vilayetin önemli bölgelerinin kontrolünü ele geçirmişlerdi.³⁴ Takip eden iki asır boyunca

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Afşar ismine kayıtlarda rastlanmaz. Oberling'e göre (1985: 582) "o zamanın tarihsel çalışmaları Türk kavimlerinin kendilerine has özel isimlerini kullanmak yerine genellikle belirsiz Türkmen terimine başvurur".³⁵

Afşarlıların bir diğer kolu 14. yüzyılda Suriye'nin kuzeybatısında görünür. 1407'de Akkoyunlulara katılan bu kol Uzun Hasan'ın torunu Muhammed bin Yusuf döneminde hakimiyetini Save, Kum, Keşan dahil olmak üzere Fars Irak'ının pek çok merkezine yaymış ve Şiraz'ı ele geçirmişti (Woods'un eserindeki harita 1976: 172). Sonradan, Safevi Şah İsmail'in fetihleri sonucu Kızılbaş ittifakı ile bütünleşmişlerdi (Woods 1976: 172, 199).

18. yüzyılda ya Nadir Şah ya da başka bir kaynağa göre Cha'b Arapları, Afşar ve Bayat kavimlerini Kuzistan'ın dışına attı. Dolayısıyla Afşarlar Fars İmparatorluğu'nun pek çok bölgesine saçıldı. "Afşarın bir bölümü Kermanşah ve Hemedan arasındaki Kengavar ve Esedabad'a çekildi ve bir diğer kısım Azerbaycan'daki Urmiya'ya yerleşti" (Oberling 1964: 166). Gündüzlü, sonraları İran'ın güneybatısındaki eski otlaklarına dönen tek Afşar alt kavmidir. Şuşter'deki Gündüzlü aşiretleri arasında Bayadistan'da bugünde bulunan bazı kavim isimlerine rastlıyoruz: Halaç, Karagözlü ve Afşar (Oberling 1964: 167, 171).

Kuh-e Giluyeh'in bir diğer ünlü kavmi Ağaçeri'dir. 13. yüzyıl boyunca bu isimdeki bir kavim, Doğu Anadolu'nun Maraş civarındaki dağlarda, bir Afşar ve Bayat grubunun yanında yaşadı (Oberling 1964: 172). Oberling (164: 176) Ağaçeriler arasında bulunan ve 24 orijinal Guz kavminden biri olarak görünen Beğdili isminde bir klandan söz etmektedir. Günümüzde bu isme sahip diğer gruplar.³⁶ Azerbaycan'ın kuzeydoğusundaki Şahsevenler bölgesinde, İran'ın güneybatısındaki Bahtiyari ile Kaşgaylar arasında ve Kum ve Save bölgelerinde yaşamaktadır.

En azından bazı Afşar alt gruplarının tarihi, kimi Bayat kollarına oldukça bağlı görünüyor. Afşar ve Bayat Kuzistan'da yakın temas içinde yaşamaktaydılar. Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de bir süre kaldıktan sonra İran'a geri dönüp, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Kızılbaş konfederasyonlarının bağlaşıkları olarak birçok tarihsel gelişmeyi paylaşmışlardı.

18. yüzyıl başlarından kalan bir Fars el yazması (1726 tarihli Tohfe-ye şâhî)³⁷ da Bayat ve Afşar arasındaki yakın ilişkileri vurgulamaktadır. Bu kaynak yerli İran halkıyla (Fili-Lor ve Kürtler) Araplar ve Türklerden oluşan yabancılar arasında bir ayırım yapmaktadır. Türkler altı kavime (tâife) bölünür: Afşar, Kaçar veya Kaçar Afşar, Şakaki, Zangane, Karagözlü ve Şahseven. Afşar üç alt kavmi içerir: Şamlu, Karahlı ve Şirvanlı. Bayat ve Domboliler Afşar'ın bir parçasını teşkil etmekte ve Nişabur, Huy ile Salmas'da yaşamaktaydılar.

3.3. Halaç

Halacın erken tarihi çok daha belirsizdir. Dili Kaşgarlı Mahmut tarafından betimlenen Argu ile aynı gözükmektedir. Büyük ihtimalle Argu dilini konuşanlar sonraki bir dönemde kavimlerinin ismi olan Halacı ve Guz'u komşularından alıp benimsemişlerdir.³⁸

Halaç ismindeki kavimler 12. yüzyılda Kerman ve Fars'ta yaşıyorlardı³⁹ ve 13. asır boyunca aynı isim Horasan'da görünmekteydi.⁴⁰

Yine de kaynaklar çok seyrek olarak Selçuklu veya Gazneli birliklerindeki Halaç kavmi mensuplarına gönderme yapmaktadır. Bu durum, Türk kavimlerinin isimleri ve yerleşim

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

coğrafyaları üzerine çok kısıtlı yorumların bulunduğu 11 ve 13. yüzyıl arası tarih yazımının tipik boşlukları yüzünden ortaya çıkmış olabilir.⁴¹

Oberling⁴² Halacın, Selçuklular dönemi boyunca İran merkezindeki Halacistan olarak bilinen bölgeye yerleştiğini varsaymaktadır.⁴³ Diğer kollar Azerbaycan ve Anadolu istikametine yönelirken Halaç kavminin bir kısmı Fars'a gitti ve orada Kaşgay ile yakın ilişkiye girip eski dillerinden vazgeçti.

Doerfer'in⁴⁴ sözünü ettiği Save'nin güneybatısındaki Halaçça konuşan kavimlerin sözel geleneğinde, kimi Halaç kollarının daha sonra güneyden Save bölgesine dönüşünden bahsedilmektedir.

3.4. Şahseven

Afşar, Bayat ve belli bir oranda Halaç eski Türk kavmi isimlerini temsil ederken, Şahsevenler kökeni çok daha yakın olan bir kabile topluluğudur.

Bu ittifakın tarihi üzerine birçok farklı uyarılma mevcuttur. En yaygın olanı 1815'te John Malcolm tarafından yazılan Fars Tarihi'nde bulunandı. Bu kaynakta Malcolm, 1. Şah Abbas'ın Şahseveni, isyankar Kızılbaş kavimlerine yönelik karşı saldırı için kurduğunu iddia etmekteydi. Malcolm'un kaynaklarının sonraki okunuşlarında ise Şahseven daha ziyade müfreze veya saltanat muhafızı unvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de 17. yüzyılın ortasında Şahseven diye isimlendirilen bir askeri müfrezenin varlığına ilişkin bazı kanıtlar bulunmaktadır. Evliya Çelebi 1647 senesinde Bakü'de iken yaptığı bir gözlemi aktarmaktadır. "Bu yer Şahseven ve dizçöken (Şah'ı seven ve önünde diz çöken) diye isimlendirilen fevkalade askeri birliklerle donatılmıştır" (Hammer II: 162).

Malcolm'un yorumu Minorsky ve daha sonraki tarihçiler tarafından hatalı bulunmasına rağmen, önceki Kızılbaş kavimlerinin isimleriyle Şahseven arasında bir bağlantı bulunduğu görünmektedir. Şimdiki Şahseven kavimlerinin çoğu, Anadolu'dan çıkmış ve özellikle Afşar ile Şamlu olmak üzere, kimi Kızılbaş kavimlerinin şayet bir parçası değilse, bağlaştığı olarak İran'a varmıştı.⁴⁵

Kızılbaş kavim isimlerine -sözgelimi Afşar, Şamlu ve Şamlu'nun Beğdili, İnanlı, Acırlı gibi bölümleri- ek olarak, 17. asırda gruplar ve kişiler genelde bir askeri unvan biçiminde Şahseven ismini alırdı.⁴⁶

Her halükârda, Şahseven'in oluşumu 1732'den sonra Afşar Nadir Şah döneminde vuku buldu. Sonrasında Nadir Şah, İnanlı ve Afşar gruplarını metropolit vilayeti Horasan'a gönderdi. 1747'de onun ölümünden sonra, bu kavimlerden bazıları Kharaqan ve Khamsa bölgelerine geldi. 19. yüzyılda bu bölgede beş ana Şahseven grubu bulunmaktaydı: İnanlı, Kurtbeyli, Bağdadî, Duwayran ve Afşar Duwayran. Bu gruplar Şahseven ismindeki diğer kavimlerle o bölgede buluşmuş olmalıdır. Nitekim 17. yüzyıl başlarından kaynaklar, Anadolu'dan "Şahseven olmuş" Rey ve Save vilayetlerinde "kışlağa ve yaylaya yerleşmiş"⁴⁷ Sil-süpür kavmini anmaktadır.

Kuzey Irak'taki Kerkük civarına yerleşen Bağdadiler de Horasan'a göç etmek zorunda kalmıştı. Sonrasında Şiraz'daki Zend'li Kerim Han'a katıldılar. Kaçarlı Muhammed Han zamanında Kharaqan veya Save bölgesine sürgün edildiler. 1900'lü yıllarda dolaylarında, buradaki kavimlerin çoğu yerleşikti. İnanlı ve Bağdadiler, Kaçar ordusu için önemli askeri insan kaynağı sağladılar.⁴⁸

3.5. Daha Küçük Gruplar ve Alt Kavimler

Bayadistan'daki Qutolu, 19. asır boyunca Kharaqan'ın dağlık bölgesinde yaşayan Afşar alt kavmi ile aynı olmalıdır.

19. yüzyıl sonlarında, ana kasabası Awa ile Kharaqan bölgesi, üçgen şeklinde Kazvin ve Hemedan vilayetleri arasında kuzeydoğuya genişleyen Save'nin alt vilayeti içindeki bir yabancı bölgeyi oluşturmaktaydı. Bu bölge üç bölük (bugün İran dilindeki Şahrestan kelimesiyle yer değiştiren, bölge anlamındaki Türkçe terim) içermektedir. Bu bölüklerin isimleri, Afşar alt kavimleri Afşâr-e Baqışlu, Afşâr-e Qutilu ve Karagöz'ün bir zamanlar burada hakimiyet kurduğuna ve yerleştiğine işaret etmektedir.⁴⁹ Kharaqan bölgesinin idari birimi günümüzde Merkez Vilayet ve Kazvin ili arasında dağılmıştır.

Karagözlü, Beğdili Guz kavminden 16. yüzyılda ayrılmış görünmektedir. Karagözlü bazı gruplar 19. yüzyılda Hemedan ovasına yerleşmişti. Bu kavmin alt kolları bugün Afşar kabilesi ile birleştikleri Fars ve Kerman'da yaşamaktadır (Franz 1981: 158). 1915'ten kalan İran üzerine İngiliz belgeleri, Karagözlü'nün geçmişteki önemini vurgular. 2,000-3,000 aile ile onlar Hemedan vilayetinin askeri sınıfını teşkil etmişlerdi (Adamec 1976: 221). Her biri 1000 kişiden oluşan iki Karagözlü piyade alayı mevcuttu. Bu zaman zarfında kavim yerleşik hayata geçip bütün kabile eğilimlerini kaybetmiştir. 1930'da Hemedan'daki Karagözlü sayısı, aşağı yukarı 300,000 kadardı (Franz 1981: 158). Karagözlüler iki kola bölünmüştü ve isimleri Hacılı ve Aşıklı olan bu kollar, Bayadistan'ın güneyindeki Nevberan'a uzanan Darjazin yöresinde ikamet etmişlerdi.

Salar, Sulduz (telaffuzu: Sulluz), Karakoyunlu ve Yarananlı (telaffuzu: Yarıcanlı) en azından 19 ve 20. asırlar boyunca Şahseven konfederasyonunun kısımları olarak tarif edilirdi (Şahseven'in alt kavimlerinin listesi için bkz. Adamec 1976: 589-590).⁵⁰ Minorsky'ye (1934: 288) göre, "Yarcanlı" ve Karakoyunlular I. Abbâs zamanında Şiraz'dan gelmiş olan Bağdadî Şahseven'inin alt kavimleridir.

4. Bayadistan Üzerine Çağdaş Kaynaklar

Avrupalıların Orta Doğu'ya yönelik, özellikle 17. yüzyıldan bu yana artan ilgilerinin bir sonucu olarak, Fars Irak'ı üzerine çok sayıda seyahat kitabına ve hem coğrafi hem de stratejik çalışmaya sahibiz. Dahası, İran'a 1637 senesinde yaptıkları yolculuk Adam Olearius tarafından anlatılan Holstein büyükelçilerinin yazdığı rapor gibi, kaynak teşkil edebilecek pek çok diplomatik görev yazısı mevcuttur. Fakat, bu geçmiş Avrupalı yazarların çoğu, İran'ın başkentleri ile geniş Türk kavimlerine gönderme yapmakta ve çok nadir olarak bizi burada ilgilendiren uzak bölge halklarına değinmektedirler.

Bizim konumuz için değer arz eden kimi sözler rastlantı sonucu pek çok kaynaktan bulunabilir. Sözelimi İran'daki Türk kavimleri hakkında detaylı bilgi veren Jouannin, Sultaniye, Kazvin, Hemedan vb. yakınındaki Afşar yerleşimlerine değinir (Dupre 1819: 457). Türk kavimlerine ilişkin çağdaş Avrupa kaynaklarındaki bilgiler Ritter (1838: 400-417) tarafından özetlenmekte ve sınıflandırılmaktadır.⁵¹

Çoğu Avrupalı, Zencan'dan çıkıp Sultaniye ve Kazvin üzerinden Rey/Tahran'a giden ve oradan da Save, Kum ve İsfahan'a uzanan ana rotalar boyunca seyahat etti. Batı doğu istikametindeki merkezi eski yol geçmişteki önemini kaybedip yabancılar tarafından çok ender kullanılan bir görünüm aldı.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Yabancı gezginler, Mazdağan bölgesini geçtikleri ender zamanlarda kendi anlatıları için çok az malzeme buldular. Bunun nedenleri olarak; birçok köyün yıkıntıya dönüşmesi, çok az önemli binanın kalması ve gezginler için barınma olanaklarının yetersiz olması gösterilebilir. Morier'in çalışması Mazdağan bölgesi ve Hemedan vilayetindeki Karagözlü kavmi üzerine, bazı ilginç alıntılar içermektedir.⁵² Diğer yandan, Ritter,⁵³ Tahran'dan Hemedan'a uzanan merkez hat hakkındaki kimi tasvirlerin ve çok ender bulunan çağdaş seyahatnamelerin bir özetini sunmaktadır. Elli yıl sonra ise Binder,⁵⁴ açıkça Hemedan'dan başlayan ve Nevberan, Save ve Robot Karim üzerinden Tahran'a varan yolculuğuna gönderme yapmaktadır.

1860 senesinde, Prusya büyükelçileri aynı rotayı bu defa ters istikametten geçmişlerdi. Diğer bir deyişle bu, Tahran'dan başlayan Robot Karim (Rabbat Kerim), Khanabad, Köşkek (Köschkeh), Chamaram (Tschemerâm), Mazdağan'ı (Rezah Tschai) geçtikleri Nevberan (Nuarân) ve Zarreh (Zareh), üzerinden Hemedan'a varan bir yolculuktu. Prusya delegasyonunun seyahatini tarif eden Brugsch, bölge üzerine oldukça detaylı bir inceleme sunar ve insanlar, diller, ürünler, köyler, yer isimleri vb. üzerine ilginç yorumlar yapar. Kitap aynı zamanda Kiepert tarafından hazırlanmış kısmen güvenilir bir harita içerir.

Robot Karim'den Hemedan'a giden bütün yol boyunca yerleşmiş olan ahali Türklerden ibaret olduğundan, Türkçe, bölgede konuşulan tek doğal dildi.⁵⁵ Öte yandan pek çok köylü Farsçayı da yeterince iyi bilen iki dilli insanlar olarak görünmekteydi. Kharaqan dağlık alanının kuzey kenarındaki Köşkek yakınlarında bulunan halk Halaç diye anılan bir üçüncü dil konuşurdu. Brugsch⁵⁶ "Halaç" dilinde kısa bir liste sunar fakat yazdıklarının genellikle Halaç olarak anlaşılan eski Türk diliyle herhangi bir benzerliği yoktur.⁵⁷

Köşkek'te mülakat yaptığı bazı yaşlı kimseler vasıtasıyla Brugsch komşu köylerin 18 isimden oluşan bir listesine ulaştı.⁵⁸ Bunlar arasında Miselghûn (Mısırğân), Lâr ve Duzeg Halaç köylerimizden üçüne karşılık gelir. Aqeddeh (Aqqal'e) ise Bayat kavmine tabidir. Zarreh'den⁵⁹ kaydettiği köy isimleri ile oluşturduğu ikinci listesi, adları Duruzân (Doruzan) ve Kullawah (Küreb^r) olan fazladan iki Bayat köyünü ve Meregh (M^rağe) ile Aghdâş (Ağdaş) Halaç yerleşimlerini içerir.

Abbott, 1849 senesinde Tahran'dan Save'ye Robot Karim, Salmanabad ve Faizabad (günümüzde: Fathabad), rotasını izleyerek seyahat ettiği dönemde, Save'nin kuzeyindeki Salmanabad, Zarand bölgesinin diğer kısımlarında da bulunan Bayat kavmi Türkleri tarafından mesken tutulmuştu. Faizabad ise Halaç kavmine tabiydi ve "bölgenin çoğunu kaplayan ve bu kavim vasıtasıyla Zerend'e ek olarak Halacistan adını alan"⁶⁰ bir durumdaydı. Abbott'a⁶¹ göre, Save bölgesi "Halacistan genel ismi altında, ülkenin geniş bir arazisini kucaklayarak Zerend (Zarand) ve Karakan'ı (Kharaqan) içine alır. Pek çok kavim ya belirli meskenlere yerleşerek ya da gezgin bir hayat sürdürerek bu ülkede (Halacistan) yaşarlar. Bu kavimlerin eskileri, son ikisi en mühimleri olmak üzere, Begdelli, Ajerlu, Beyat ve Halaçtır. Eleatlar veya göçmenler ağırlıklı olarak Şahseven kavmindendir".

Brugsch ve Abbott'ın ifadeleri dikkate alınarak 19. yüzyıl ortasında Halacistan veya Halacistan-e Zarand diye isimlendirilen bölgenin Save'nin kuzeyine kadar uzanan ve halkının büyük olasılıkla modern Farsça veya yerel Türk lehçelerinden farklı bir dil konuştuğu geniş bir alana karşılık geldiği söylenebilir.

Hem İran'ın hem de Bayadistan ile komşu yörelerinin coğrafya ve etnografyası

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

hakkındaki en kapsamlı kaynak kuşkusuz, 19 ve 20. yüzyılın sömürge Hindistanı'nda görev yapan İngiliz erkanı harbiye mensuplarınca derlenen ve önceleri gizli tutulan belgelerdi. Adamec (1976) de Historical Gazetteer of İran'ı bu belgelere dayanarak hazırlamaktaydı. İlginç olan, İran üzerine yazılmış 1915 tarihli İngiliz belgelerinin de Kharaqan bölgesini Halaç kavmine bağlamasıdır. Bu belgeler Nevbaran'ı Halaca gönderme yaparak tasvir eder.⁶²

19. yüzyıl sonunda Halacistan açıkça Save'nin güneyindeki küçük bir bölge olarak anlaşılmaya başlandı. Schindler'e göre Tafresh Şehri "Save'nin bir parçası olan ve ismini orada yerleşen Halaç kavminden alan Halacistan bölgesinin hemen hemen ortasında" yer almaktaydı.⁶³

Öte yandan bir asır önce bile hala Fars Irakı'nın coğrafya ve etnolojisi üzerine şaşkırtıcı bir biçimde çok az şey bilinmekteydi. Curzon'un 1892 tarihli haritasında (cilt II) Kharaqan (Karakan), açıkça Halacistan olduğu zannedilen -elbette bu karışıklık yüzünden, Curzon'un tariflerine güvenen yazarlar arasında ciddi bir şaşkınlık oluşmuştu- Save'nin, güneyinde konumlanmıştı.

Schindler "Doğu Fars Irak'ı pratikte bütün varolan haritalar üzerinde bomboştur" diye yazmaktadır.⁶⁴ Aynı yazar Fars Irakı'nda bulunan Türk kavimleri hakkında yorum yapar ve belirtir ki "Türkçenin sözde Azerbaycan şivesini Çağatay formunda konuşan ve kışları Tahran, Kum, Avah ve Save civarlarındaki ovalarda yerleşen Türk Halaç, Şahseven⁶⁵ ve Beyat kavimleri mevcuttur".⁶⁶

Günümüzde bu alanın gözlem altındaki büyük bir kısmı hala keşfedilmemiş bir sahayı teşkil etmektedir. Örneğin Tapper'in belirttiğine göre bu güne kadar "Kharaqân ve Khamsa'nın Şahseven kavimleri arasında hiçbir etnografya çalışması yapılmamıştır..."⁶⁷

5. Güneyden Efsanevi Dönüş

Bayadistan halkının sözlü geleneklerinde tekrar tekrar hatırlanan bir motif buluruz. Kavimlerin güneyden kaçış veya zorunlu göç hareketi hafızalarda ziyadesiyle yaygındır ve Bayat, Halaç ile Afşarlarda, mensupların bir biçimde 18. yüzyıl sonlarıyla iliştiirdiği, bu tarihsel olayın benzer versiyonları mevcuttur.

Maalesef kaynaklarını açıklamayan Field'e göre Şahseven'in İnanlı ve Bağdadi kollarının aynı kaderi paylaştığına dair bazı tarihsel kanıtlar mevcut görünmektedir.⁶⁸

Göçmen İnanlı ve Bağdadî Şahsevenler, Kharaqan ve Save bölgelerindeki en geniş kavimlerdir. Her ikisi de Türk kökenlidir ve bu bölgelerle 18. asrın sonunda tanışmışlardır. İranlıların Kaçarlı Ağa Muhammed Han vasıtasıyla Mughan ovasından taşındıkları söylenir. Bağdadilerin ise Safevi döneminde İran'dan göç ettiği ve Bağdat'a yerleştiğine, bir süre sonra da Nadir Şah saltanatı döneminde Şiraz'a döndüğüne inanılır. Zendli Kerim Han hakimiyeti döneminde herhangi bir belirli meskenleri yoktu. Sonradan tabiiyetine katıldıkları Kaçarlı Ağa Muhammed Han onları bugünkü meskenlerine yerleştirdi.⁶⁹

Bundan başka, Merkez İran'daki çoğu kavim ile Fars vilayetinde bulunan Kaşgay konfederasyonu arasındaki tarihsel ilişkiye dair bazı kanıtlar vardır.

Kaşgaylar İran'a 11. yüzyıldaki büyük kavim göçü sırasında gelmiş görünmektedir.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Ayrıca, büyük olasılıkla Fars'a gelmeden önce Kuzeybatı İran'da bir süre geçirmişlerdi.⁷⁰ Bazı Kaşgaylar soylarının "1020'lerde kendi Ghaznali idarecilerinin yargılaması sonucu geri çekilen ve yaptıkları tahribatların alanını, Batı İran'a veya Irak-ı Acem'e (kendi isimleri buradan kaynaklanmaktadır) girerek Alborz ve Zağros dağlık alanları arasındaki bölgenin derinliklerine kadar genişleten, bir Guz kavmi topluluğu"⁷¹ olduklarını iddia ederler.

Günümüzde konfederasyonun daha iyi bilinen, Afşar, Bayat, Halaç, Kaçar, Karagözlü, Beğdili'nin bir kolunu oluşturduğu Şamlu ve Igder kavimlerinden -Akkoyunlu, Karakoyunlu, Beğdili ve Musellu boy isimleriyle- geriye kalan kalıntılar mevcuttur (Oberling 1974: 28). Diğer bir deyişle, geniş Bayadistan topraklarında yaşayan kavimlerin çoğu en azından ismen Kaşgay konfederasyonunda temsil edilmekteydi.⁷²

Oberling aynı zamanda Deh Bid platosu (Şiraz'ın kuzeyindeki Qonqori bölgesinde) üzerinde yer alan ve hala göçmen bir hayat sürerken Kaşgay kabile konfederasyonuna üye olduğunu iddia eden büyük bir göçmen Halaç grubunun varlığından söz eder:⁷³

Ayrıca, çok yakın geçmişe kadar (1946), Fars'da Halaç ismiyle anılan bir yarı bağımsız kavim vardı. Fakat bu kavim nihayetinde bağımsız bir boy olarak kimliğini kaybedip Kaşgay kavim konfederasyonu tarafından entegre edilmişti. Farsnamesi 1859'da yayımlanan Khurmuji, Halaçlar 5 boydan ibaretken, Kaşgaylar tam 48 boy içermekteydi.

Konfederasyonla ittifaka girmiş birçok kavmin efsanevî çıkışı da Kaşgay'ın sözlü tarihinde izler bırakmıştı. Kaşgaylar bu olayı Kaçar hanedanının kuruluş zamanına bağlar.

Zendli Kerim Han saltanatı boyunca Kaşgay reisleri Şiraz sarayında bazı etkilere sahipti. Sonraları Kaşgay lideri Jani Han, Kaçarlı Ağa Muhammed Han'a karşı girişilen mücadelede Zend güçlerine katıldı. Zendli Cafer Han'ın 1789'da suikastle öldürülmesini takiben Fars'da bir sivil savaş dönemi yaşandı. Bu dönemde Kaşgay konfederasyonunun temsilcileri Kaçar'a karşı Cafer'in oğlu Zendli Lutf Ali Han'ı desteklemiş gözükümler. "Efsaneye göre Ağa Muhammed Han güce kavuştuktan sonra Kaşgaylardan intikamını, onlardan 2000 aileyi Chahâr Leng's'e ve 5000 aileyi de Veramin bölgesi ile Mâzanderân'a sürerek aldı".⁷⁴

Dolayısıyla Kaşgayların efsanevî geçmişi, 18. yüzyıl sonlarında birçok bağlaşıklık kavmin Fars vilayetinden göçmesine neden olan önemli tarihsel olaylara ilişkin de kanıtlar sağlar.

Sonuç

Bayadistan bölgesinin yerel tarihi ile ilgili kaynaklar mevcut bulunmadığından, daha bilinen tarihsel gelişmelerden yola çıkarak bölgedeki yerleşimin tarihine ilişkin çıkarımlar yapılmalıdır. Bu tarz bir yeniden inşa edilmiş temelde iki farklı kaynak türüne dayanır. Birincisi, nihayetinde yer isimleriyle ve oralarda yaşayan etnik gruplarla ilgili ipuçları içeren daha geniş bir coğrafi alanı teşkil eden Fars Irak'ı üzerine çalışmalar ve ikincisi,

belirli bir zaman diliminde en azından bilinen grupların isimlerinin dağılımına işaret eden Türk kavimlerinin tarihi üzerine kaynaklardır. Hem dil hem de var olduğu varsayılan ve karşılıklı etkileşim esnasında vurgulanan etnik farklılıklar baz alınarak girilen ilişkiler hakkındaki açıklamaların, hemen hemen hiç yer bulmadığı çağdaş bilgiler göz önüne

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

alındığında, Türk kavimlerinin isimleri arkasındaki etnik vasıflandırma üzerine yorum yapmak elbette çok zordur.

Doğu Halifeliği toprakları üzerine eski kaynaklardan hareketle hatırı sayılır miktarda Türkün bölgeye Abbasiler zamanında, çok kısa bir süre içerisinde Abbasi ordusunda çok önemli bir rol oynamaya başlayan sözde askeri köleler olarak, geldiği çıkarsamasını yapabiliriz. Diğer yandan, düzenli Türk yerleşiminin pek çok dalgasından ilki, muhtemelen 11. yüzyılda Selçuklu döneminin ilk zamanlarında meydana gelen büyük kavimler göçüyle başlamıştı. O günden beri Fars Irak'ı ve Hemedan ile Save arasındaki bölge çeşitli Türk kavimlerince yerleşilen alanlar oldu.

Bayat kavim isminin geçmişi 11. yüzyıl başlarına kadar uzanır. 13. asır başlangıcında Bayat veya onun bazı kolları, bugün hâlâ en azından ismen buldukları Hemedan'ın güneyindeki bölgeye yerleşmiştir. Öte yandan Halaçlar 12. yüzyılda Kerman veya Fars'ı mesken tutmuştu. Onlar Merkez İran'daki şimdiki yerleşimleri Halacistan'a Selçuklular zamanında veya 1370 öncesinde varmışlardı.

14. yüzyıl civarında antik Guz kavim isimlerine sahip diğer birçok grup gibi Bayatlar da İran, Irak, Anadolu ve Suriye'deki Memlûk İmparatorluğu sınırlarında yaşayan çeşitli gruplara ayrılmıştı. Takip eden yüzyıllar boyunca pek çok konfederasyon oluşmuştu. Akkoyunlular, Karakoyunlular, Kızılbaşlar, Şahsevenler vb. arasındaki çoğu Guz kavimlerinin isimlerini bulabilmekteyiz.

Öte yandan, ismen mevcut olan benzerleri de (Bayat Afşar, Halaç, Kaçar, Karagözlü ve Şamlu gibi) Bayadistan'da bulunan bugünkü İran kavimlerinin, ne zaman Kaşgay konfederasyonuna katıldığı ve bu grupların nereden geldiği bilinmemektedir.

Kaşgaylar İran'a ilk vardıkları zaman, Fars'ın güney vilayetine 11. yüzyılda göç etmeden önce, bir süreliğine kuzeybatıda yerleşmiş gözükmektedirler. Dolayısıyla bugün, Kaşgayların parçası olan Türk kavimlerinin en azından bir kısmı, güneye yapılan göçte yer almış olabilir. Yoksa onlar burada daha önceden yerleşmiş ve sonraki bir dönemde konfederasyonla bağlaşıklık mı olmuştu? Bu durum güney İran'a oldukça erken bir tarihte göç etmiş olan bazı Halaç ve Afşar kolları için hakikat olabilir.

Kavimlerin ve farklı kökenden gelen bağlaşıklık grupların tarihi son derece karmaşıktır. Bu öncelikle uçsuz bucaksız alanlara yayılmalarının bir sonucudur. Özellikle 14. yüzyıldan bu yana, Selçuklu fethinden sonraki ilk dönemlerde temelde Batı'ya doğru olan bu kavim ve grupların göçleri, çok çeşitli istikametlere yönelmiştir.

Konfederasyonların oluşumu ve göçlerin çoğunun büyük kavimleri bütünüyle içermediği spekülasyonunu birçok bakımdan yapabiliriz. Kavmin bazı kolları eski meskenlerinde kalmış olabilirken, diğerleri daha geniş bütünlüklerin parçası oldular. Büyük olasılıkla küçük gruplar dillerini bırakıp farklı ve tercihen daha prestijli bir isim benimseyerek önde giden kavim içinde asimile oldular. Diğer durumlarda ise bir zamanlar kuvvetli olan konfederasyonun ismi, içerisindeki oldukça önemsiz bir topluluk tarafından benimsenmiş olabilir. Örneğin Karakoyunlu konfederasyonunun ismi bugün Şahseven alt kavimlerinden biri tarafından kullanılmaktadır.

Türk göçmenleri arasında en azından son zamanlarda 'kavim' teriminin, etnik olmaktan ziyade politik bir kavrama işaret ettiği iddia edilebilir. Oberling kavmi "tek başın aynı şefe sadakat olduğu bir aile veya klan grubu" biçiminde tanımlar.⁷⁵ Reid de aynı kavramı

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

sunar: ⁷⁶

“Grup içerisinde güç ‘unvanları baba tarafındaki soy ağacından miras kalan ama gerçek otoritesi yeteneğe ve başarıya dayanan savaş şefi tarafından kullanılır.’ Sıkı sıkıya kenetlenmiş akraba toplumu olmanın çok ötesindeki oba, ‘bir isimle, çeşitli amblem tarzı temsil edici işaretlerle ve efsanevi soy ağacıyla tanımlanan halihazırdaki mevcut bir bütünlüğün etrafındaki’ aileler kümesi ve küçük kamp birimleriydi.”

Oldukça esnek ve hareketli olmaları yüzünden kavimlerin ve konfederasyonların sürekli yeni gruplaşma süreçlerine girmeleri, Türklerden ibaret farklı etnik, sosyal ve politik varlıkların tarihi sıkıca birbirinin içine geçmiştir. Bundan dolayı İran’daki tek bir Türk kavminin tarihini diğerlerinden tecrit ederek incelemek hemen hemen imkansızdır.

Öte yandan Bayadistan’daki ana kavimlerin tarihi söz konusu olduğunda bir devamlılık unsuru göze çarpar. Bayat ve Halaç kolları Selçuklu veya Moğol zamanlarından beri bölgede bulunmaktadır. Afşarın bazı kısımları ise Akkoyunlu konfederasyonu ile birlikte yaklaşık altı yüz yıl önce buraya gelip bugüne kadar bölgede kalmışlardır.

Öyleyse bölgedeki kavimlerin çoğu arasında oldukça yaygın olan güneyden dönüş ve farklı köken hikayesi arkasındaki gerçek nedir?

Daha önceden değinildiği gibi, hem Merkez İran’ın hem de Kaşgay’ın kavimlerinde rastlanan sözlü tarihe göre Fars’tan çıkan büyük göçün 18. yüzyıl sonlarında meydana gelmiş olduğuna ilişkin tarihsel kanıt vardır. Aslında, kavimlerinin ana iskeletini oluşturanlar geride kalmışken sadece bazı grupların güneye gitmek için ayrılmış olması ve bu göçmen kişilerin sonradan eski anavatanlarına geri dönmüş bulunması ihtimal dahilindedir. Maalesef bu göçmenlerin kim olduğuna ve Merkez İran’ı terk etmeye zorlanana kadar Fars’ta ne kadar süre kaldıklarına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Acaba asırlar önce Kaşgay ile bağlaşıklık kurmuş olan Bayat Halaç veya diğer kavimlerin bir parçası mıydılar? veya Kaçarlara karşı girdikleri mücadelede Zendlerin kuzeyden harekete geçirecek yanlarına kattıkları kavim mensupları mıydılar?⁷⁷

Bütün ihtimaller dahilinde denilebilir ki Fars’tan çıkış hikayesi Bayadistan’da bulunan Türk nüfusunun sadece çok az bir kısmına tesir etmiştir. Öte yandan, bölgeden hiç ayrılmamış grupların bile sonradan bu hikayeyi benimsediği fikrinin ispatlanmış olması çok cezbedici görünmektedir.

Enteresan bir biçimde Halacistan olarak bilinen yerleşim alanı geçmişte çok daha genişti. 19. yüzyıl ortasında bile güneyde Nevbaran, kuzeydoğuda geleneksel olarak Kharaqan diye bilinen dağlık alan, batıda daha öte bölgeler ve Save’nin kuzeyi ile güneyi dahil olmak üzere Bayadistan’ın çoğunu içermekteydi. Günümüzde, halkının kendi eski Oğuzca olmayan dilini konuştuğu “otantik Halaç yerleşim alanı bu bölgenin güneyindeki Tafrish etrafında bulunan 47 köyden ibaret küçük bir alana indirgenmiştir. Dolayısıyla Halacın hızla azalan etkiye sahip bir gruptan ibaret olduğu izlenimine kapılmak doğaldır.

Coğrafi ve tarihsel ortam dikkate alındığında, geniş Bayadistan bölgesindeki Halaç, 150 sene önce bile bütün Kharaqan, Save, Kum ve Aştiyan topraklarına hakim olan büyük bir kavmin kalıntısını temsil eder görünmektedir. Bugün kendi orijinal dillerinden vazgeçmiş ve komşuları Bayatların dilinin çok az farklı bölgesel bir türünü konuşmaktadırlar.⁷⁸ Bu Halaçlar yeni gelenleri mi yoksa Kaşgay konfederasyonunda yaşarken Halaç dilinden vazgeçmiş olan güneyden dönen grubu mu temsil etmektedir?

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Önceden değinildiği gibi Bayadistan'daki Bayat ve Halaç yerleşimlerinin dağılımı, Bayat'ın bu bölgeye sonradan geldiğine işaret etmektedir. Eğer güneyden herhangi bir dönüş gerçekleşmişse, dönenler, Bayat kavim ismi 13. yüzyıl başlarından bu yana daha geniş bir alanda belgelenmiş bulunmasına rağmen, Bayadistan vadisine yeni gelenler olarak görülmesi gerekecek olan Bayatlardır. Ayrıca Bayat kesinlikle, bölgenin esaslı kısmına kendi kavim ismini (ve belki dilini de) kabul ettirdiğinden, en başarılı gruptur.

Dr. Christiane BULUT

Mainz Üniversitesi Institute of Oriental Studies / Almanya

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 679-694

Dipnotlar :

1. Bu makalede, yer ve kavim isimlerinin imlâsı Adamec'in (1976) normalleştirilmiş uyarlamasını ihtiva ederken, İran yönetim terimlerinin alıntıları, aynı zamanda sesli harf uzunluğunun fonemik olarak vurgulanmasını da içine alacak bir şekilde alışlagelmiş uyarlamasıyla sunulmaktadır. Dolayısıyla, örnek olarak İran uyarlamasında bulunan Bayât ve Bâyardistân kullanımlarına biz Bayat ve Bayadistan olarak yer vereceğiz. Aynı kelimeler yerel Türk şivelerinde Beyat ve Beyadistan olarak söylenegelmektedir.
2. İran uyarlamasında Kharaqân diye nitelendirilen Kharaqan ismi daha eski metinlerde Kharraqân'dır. Aynı kelimenin Volga/konuşma dilindeki formu Qaraqân veya Qaraghân'dır.
3. İran dilinde Mazdaqân, yerel Türkçe telaffuzunda ise M^zl^han.
4. Batı İran'daki benzer süreçlerin ayrıntılı bir tasviri için bkz.: Ehlers, Eckart, Bauern-Hirten-Bergnomaden am Alvand Kuh/Westiran. Harald Uhlig & Eckart Ehlers (editörler). Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlung des 40. Deutschen Geographentages in Innsbruck, Steiner, Wiesbaden 1976, s. 775-794.
5. Ama Pehlevî (1925-79) döneminde, okullarda ve yayınlarda Azerîcenin kullanımı yasaklandı (Oberling 1991: 149).
6. Razmârâ, °oseyin-'Alî, Farhang-e joğrâfiyâ'î-ye Îrân. 10 cilt Tahran 1328 h. (1949); Adamec, Ludwig W. (ed.), Historical Gazetteer of Iran. Sayı. I: Tahran ve Kuzeydoğu İran. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1976.
7. İran kaynaklarında geçen ^stel^k, Düz^k ve P^rispanah yer isimlerinin uyarlaması çok ilginçtir. Bu, kaynaklarda geçen ama günümüzde yörede konuşulan Türkçe türlerinin özelliği olmayan [k] veya [h] kelime sonu seslerinin [dj] seslenimiyle okunması bu yer isimlerinde gerçekleşmektedir.
8. Adamec, a.g.e.
9. Tarihsel kaynaklar üzerine daha fazla detay için bkz. Le Strange, Le Strange, Guy (transl.), The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia and central Asia from the Muslim conquest to the time of Timur. (Cambridge Coğrafya Serisi). Cambridge: Üniversite Yayınevi, 1919, s. 11-19.
10. Saatçi, Suphi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996, s. 39.
11. (Pellat'dan seçme kısımlar; Pellat, Charles, The Life and Work of Jâüi'. Tercüme edilmiş seçme metinler. (Fransızcadan tercüme eden D. M. Hawke). London: Routledge & Kegan Paul, 1969, s. 91-97.
12. Spuler, Berthold, Iran in frühislamischer Zeit, Harrassowitz, Wiesbaden, 1952, s. 252.
13. Fagner, Bert, Geschichte der Stadt Hamadän und ihrer Umgebung in den ersten sechs Jahrhunderten nach der Hiğra. Von der Eroberung durch die Araber bis zum Untergang der „İraq-Sel™uken“. Dissertationen der Universität Wien 98. Notring, Wien 1972, s. 110.
14. A.g.e., s. 112.
15. Le Strange, Guy, The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Muslim Conquest to The time of Timur. (Cambridge Coğrafya Serisi). Cambridge: Üniversite

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

- Yayınevi, 1930, s. 11-19.
16. Tercümesi: Le Strange, a.g.e.
  17. Le Strange, a.g.e., s. 76.
  18. A.g.e., s. 76.
  19. A.g.e., s. 71.
  20. A.g.e., s. 68.
  21. A.g.e., s. 68.
  22. İran'daki Türk kavimlerine dair daha fazla bilgi için bkz. Sümer (1957).
  23. Akkoyunluların Irak'taki saltanatı 1508 senesinde Şah İsmail Bağdat'ı fethettiğinde sona erdi.
  24. İslâm ansiklopedisi belirtir ki "Hemedan bölgesi ve kasabasının bu dönemde gerçekleştirilen iki ciltlik teftiği (bkz. daftar-ı khâqânî) Türkiye'deki Türk arşivlerinde korunmaktadır"; bkz. Bernhard Lewis, *Mélanges Massé*, Tahran 1963, 260.
  25. Ritter, Carl, *Die Erdkunde von Asien*. Bd. IV, Erste Abtlg., Drittes Buch: West-Asien. Iranische Welt. Berlin: Reimer, 1838, s. 382.
  26. Doerfer'in İran Ansiklopedisi'nde (sayı III, s. 882-884) yer alan Bayat hakkındaki makalesi temelde Sümer'inin (1952) özetidir.
  27. Sümer, Faruk, *Bayatlar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi IV/4, 1952, s. 373-417, 1117.
  28. Le Strange, a.g.e., 46.
  29. Woods, John E., *The Aqqyunlu. Clan, Confederation, Empire*. Minneapolis & Chicago: Bibliotheca Islamica, 1976, s. 199.
  30. Bozulus Bayatları, 16. yüzyılda, biri Bozuluslarla diğeri Dulkadrlılarla Diyarbakır'da yaşayan iki grubu içermekteydi.
  31. Woods, a.g.e., s. 199.
  32. Oberling, Pierre, *The Turkish tribes of southwestern Persia*. UAJB 35, Fasc. B, 1964. s. 166.
  33. Malcolm, John, *History of Persia*. London: MurRey, Longman, 1815, II, s. 272.
  34. Oberling a.g.e., s. 164.
  35. Oberling, Pierre, *Afşâr*, *Encyclopedia Iranica*, 1985, cilt I, s. 582.
  36. Kerman'daki Afşarların en yeni betimlemesi Stöber'in (1978) çalışmasında bulunmaktadır.
  37. Kunke, Marina, *Nomadenstämme in Persien im 18. Und 19. Jahrhundert*, Schwarz, 1991.
  38. Halacın efsanevî kökeni ve Guz ile ilişkileri üzerine bkz. Jahn (1969: 40).
  39. Franz, Erhard *Minderheiten in Iran*. Dokumentation zur Ethnographie und Politik, Aktueller Informationsdienst Moderner Orient, Sondernummer 8, Hamburg 1981, s. 158.
  40. Doerfer, Gerhard, *Grammatik des Chaladsch*. Harrassowitz, Wiesbaden 1988, s. 1.
  41. Köprülü, M. Fuat, *Halaç*, *İslam Ansiklopedisi*, 1945, cilt IV, s. 114.
  42. Oberling, Pierre, *The Qashqâ'i Nomads of Fârs*. The Hague, Mouton, 1974, s. 28.
  43. Doerfer'e (Doerfer 1988: 1) göre, Save civarındaki şimdiki meskenlerine 1370'ten önce gelmişlerdi.
  44. A.g.e., s. 1.
  45. Tapper, Richard, *Shâhsaven*. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 37, 1974, s. 340.
  46. Tapper, Richard, *Shâhsevan*. *Encyclopaedia of Islam*. 1998, cilt IX, s. 221-225.
  47. Tapper, Richard, *Shâhsaven*. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 37, 1974, s. 346.
  48. Tapper, Richard, *Frontier nomads of Iran; a political and social history of the Shahsevan*. (Cambridge Orta Doğu Çalışmaları 7). Cambridge: Üniversite Yayınevi, 1997, ek 2.
  49. Minorsky, Vladimir, *Sâwa*. *Enzyklopaedie des Islam*, 1934, cilt IV, s. 196.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

50. Maku'nun güneydoğusundaki Karakoyunlular üzerine bkz. İnan, Abdülkadir, İran'da Karakoyunlu Türkleri. Türk Folklor Araştırmaları 16 (323), Haziran 1976, s. 7665.
51. İran coğrafyası üzerine Avrupa kaynakları hakkında aynı zamanda bkz.: Gabriel, Alfons, Die Erforschung Persiens. Die Entwicklung der abend-ländischen Kenntnis der Geographie Persiens, Verlag Adolf Holzhausens Nfg., Wien 1952.
52. Morier, Jacob, Jacob Morier's zweite Reise durch Persien, Armenien und Kleinasien nach Constantinopel in der Jahre 1810 bis 1816. Aus dem Englischen. Landes-Industrie-Comptoir, Weimar 1820, s. 283, 285.
53. Ritter, Carl, Die Erdkunde von Asien. Bd. IV, Erste Abtlg., Drittes Buch: West-Asien. Iranische Welt. Berlin: Reimer, 1838, 74-79.
54. Binder, Henry, Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse, Maison Quantin, Paris 1887, s. 376-379.
55. Brugsch, Heinrich, Reise der preussischen Gesandtschaft nach Persien 1860 und 1861, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1862, s. 341.
56. A.g.e., s. 337.
57. Brugsch'ün Halaç örnekleri Modern Farsçadan oldukça farklı olan İran dilini temsil eder görünmektedir, örnek olarak bkz. agır 'fire' gibi Kürtçedekine benzer girdiler.
58. Brugsch, a.g.e., s. 340.
59. A.g.e., s. 352.
60. Abbott, Keith Edward, 1849 ve 1850 yıllarında gerçekleştirilen İran Yolculuğu boyunca alınan, Coğrafi Notlar. Journal of the Royal Geographical Society, 1855. sayı. 25. s. 3.
61. A.g.e., s. 6.
62. Adamec, Ludwig W. (ed.), Historical Gazetteer of Iran. Sayı. I: Tahran ve Kuzeydoğu İran. Graz: Akademische Druck-und Verlagsanstalt, 1976, s. 221.
63. Schindler, Albert Houtum, Eastern Persian Irak, MurRey, London, 1896, s. 129.
64. A.g.e., s. 1.
65. Adamec'de (1976: 582) Bağdadi Şahseven olarak geçmektedir.
66. Schindler, a.g.e., s. 48.
67. Tapper, Richard, Shâhsaven. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 37, 1974, s. 322.
68. Field, Henry, Contributions to the Anthropology of Iran. Doğal Tarih Saha Müzesi. Antropoloji Serisi, Doğal Tarih Saha Müzesi, Chicago 1939, cilt 29; 1, 2, s. 171.
69. Kendisinden 3. 5 bölümlerde alıntı yaptığımız Tapper (1996: Ek 2) de aynı kaynaklara itimat etmektedir.
70. Oberling, Pierre, The Qashqâ'i Nomads of Fârs. The Hague, Mouton, 1974, s. 27.
71. A.g.e., s. 30.
72. Afşar, Bayat, Halaç, Kaçar ve Şamlu kolları aynı zamanda enteresan bir biçimde 32 Kızılbaş kavmi arasında temsil edilmekteydi.
73. Oberling, a.g.e., s. 29.
74. A.g.e., s. 42.
75. A.g.e., s. 12.
76. Reid, James J., Tribalism and Society in Islamic Iran 1500-1629. Malibu: Undena Yayınları, 1983, s. 8.
77. Kaçar kavminin içerisinde, liderlerinin Bayat kavmi soylularından geldiklerini iddia ettiği güçlü Bayat unsurları da bulunmaktadır.
78. Bu makalenin yazarı Bayadistan bölgesindeki Türkçe şiveleri üzerine bir çalışma hazırlamaktadır. İletişimin ve kültürel görünümlerin en önemli aracı olan dil, bölgedeki yerleşimin tarihi ve kavimler arasındaki ilişkisi hakkında da önemli ipuçları verir.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Kaynaklar :

- Abbott, Keith Edward, 1849 ve 1850 yıllarında gerçekleştirilen İran Yolculuğu boyunca alınan, Coğrafi Notlar. Journal of the Royal Geographical Society, 1855. sayı. 25. s. 1-78.
- Adamec, Ludwig W. (ed.), Historical Gazetteer of Iran. Sayı. I: Tahran ve Kuzeydoğu İran. Graz: Akademische Druck-und Verlagsanstalt, 1976.
- Binder, Henry, Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse, Maison Quantin, Paris 1887.
- Brugsch, Heinrich, Reise der preussischen Gesandtschaft nach Persien 1860 und 1861, J.
- C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1862.
- Curzon, George, Persia and the Persian Question. 2 cilt. Longmans, Green, and Co. London 1892.
- Doerfer, Gerhard, Grammatik des Chaladsch. Harrassowitz, Wiesbaden 1988.
- Doerfer, Gerhard, Bayat. Encyclopædia Iranica içerisinde. Cilt III. Routledge & Kegan Paul. London/New York 1989, s. 882-884.
- Dupre, A., Voyage en Perse. 2 cilt. Paris, 1819.
- Ehlers, Eckart, Bauern-Hirten-Bergnomaden am Alvand Kuh/Westiran. In: Harald Uhlig & Eckart Ehlers (editörler). Tagungsbericht und wissenschaftliche Abhandlung des 40. Deutschen Geographentages in Innsbruck, Steiner, Wiesbaden 1976, s. 775-794.
- Field, Henry, Contributions to the Anthropology of Iran. Doğal Tarih Saha Müzesi. Antropoloji Serisi, Doğal Tarih Saha Müzesi, Chicago 1939, cilt 29; 1, 2.
- Fagner, Bert, Geschichte der Stadt Hamadân und ihrer Umgebung in den ersten sechs Jahrhunderten nach der Hiğra. Von der Eroberung durch die Araber bis zum Untergang der „İrâq-Sel™uken“. Dissertationen der Universität Wien 98. Notring, Wien 1972.
- Franz, Erhard Minderheiten in Iran. Dokumentation zur Ethnographie und Politik, Aktueller Informationsdienst Moderner Orient, Sondernummer 8, Hamburg 1981.
- Frye, R. N., Hamadhân. Encyclopaedia of Islam, 1971, cilt III, s. 105-106.
- Gabriel, Alfons, Die Erforschung Persiens. Die Entwicklung der abend-ländischen Kenntnis der Geographie Persiens, Verlag Adolf Holzhausens Nfg., Wien 1952.
- İnan, Abdülkadir, İran'da Karakoyunlu Türkleri. Türk Folklor Araştırmaları 16 (323), Haziran 1976, s. 7665.
- Jahn, Karl, Die Geschichte der Oğuzen des Raşîd ad-Dîn: Akademie der Wissenschaften, Wien 1969.
- Köprülü, M. Fuat, Halaç, İslam Ansiklopedisi, 1945, cilt IV, s. 109-116.
- Kunke, Marina, Nomadenstämme in Persien im 18. und 19. Jahrhundert, Schwarz, 1991.
- Le Strange, Guy, The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Muslim conquest to the time of Timur. (Cambridge Coğrafya Serisi). Cambridge: Üniversite Yayınevi, 1930.
- Le Strange, Guy (transl), The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia and central Asia from the Muslim conquest to the time of Timur. (Cambridge Coğrafya Serisi). Cambridge: Üniversite Yayınevi, 1919.
- Malcolm, John, History of Persia. 2 cilt. London: MurRey, Longman, 1815.
- Minorsky, Vladimir, Shâh-sewan. Enzyklopaedie des Islam, 1934, Sayı IV, s. 286-288.
- Minorsky, Vladimir, Sâwa. Enzyklopaedie des Islam, 1934, cilt IV, s. 195-197.
- Morier, Jacob, Jacob Morier's zweite Reise durch Persien, Armenien und Kleinasien nach Constantinopel in der Jahre 1810 bis 1816. Aus dem Englischen. Weimar: Landes-Industrie-Comptoir, 1820.
- Oberling, Pierre, The Turkish tribes of Southwestern Persia. UAJB 35, Fasc. B, 1964. s. 164-180.
- Oberling, Pierre, The Qashqâ'i Nomads of Fârs. The Hague, Mouton, 1974.

BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

- Oberling, Pierre, Afşâr. Encyclopedia Iranica, 1985, cilt I, s. 582-586.
- Oberling, Pierre, The Turkic peoples of Iran. Margaret Bainbridge (ed.). The Turkic Peoples of the World, Kegan Paul International. London & New York 1991, s. 144-158.
- Pellat, Charles, The Life and Work of Jâüi'. Tercüme edilmiş seçme metinler. (Fransızca'dan tercüme eden D. M. Hawke). London: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- Razmârâ, °oseyin-'Alî, Farhang-e joğrâfiyâ'î-ye Êrân. 10 cilt Tahran 1328 h.
- Reid, James J., Tribalism and Society in Islamic Iran 1500-1629. Malibu: Undena Yayınları, 1983.
- Ritter, Carl, Die Erdkunde von Asien. Bd. IV, Erste Abtlg., Drittes Buch: West-Asien. Iranische Welt. Berlin: Reimer, 1838.
- Saatçi, Suphi, Tarihi Gelişim içinde Irak'ta Türk Varlığı. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996.
- Schindler, Albert Houtum, Eastern Persian Irak, MurRey, London, 1896.
- Spuler, Berthold, Iran in fröhislamischer Zeit, Harrassowitz, Wiesbaden, 1952.
- Stöber, Georg, Die Afshâr. Nomadismus im Raum Kermân (Zentralirân). (Marburger Geographische Schriften Heft 76), Geographisches Institut, Marburg 1978.
- Sümer, Faruk, Bayatlar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi IV/4, 1952, s. 373-417.
- Sümer, Faruk, Azarbaycan Türkleşmesi tarihine umumi bir bakış. Belleten XXI, 1957, s. 429-447.
- Sümer, Faruk, Bayat. Encyclopaedia of Islam, 1960, cilt I, s. 1117.
- Tapper, Richard, Shâhsaven. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 37, 1974, s. 321-340.
- Tapper, Richard, Frontier nomads of Iran; a political and social history of the Shahsevan. (Cambridge Orta Doğu Çalışmaları 7). Cambridge: Üniversite Yayınevi, 1997.
- Tapper, Richard, Shâhsevan. Encyclopaedia of Islam. 1998, cilt IX, s. 221-225.
- Woods, John E., The Aqquyunlu. Clan, Confederation, Empire. Minneapolis & Chicago: Bibliotheca Islamica, 1976.